

RADÓ ANTAL

*

D A N T E .



BUDAPEST.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. AS KIR.. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK IKIADÁSA.

Minden jog fentartva.

203—1901. Budapest. Nyomatott Wodlaner F. és Fiainál.



Dante.

Csodálatos, és a világirodalom történetében páratlan jelenség, hogy egy nemzet, irodalmának legelején, majdnem egy időben a költői nyelv formálódásával hozza létre legnagyobb költőjét is. Az olasz nemzet az egyetlen, mely erre példát mutat; csak e nemzetnek jutott az a szerencse, hogy legnagyobb költői lángelméjét akkor szülte, mikor még alig volt irodalma.

Itáliában a középkoron át egész a XIII. századig jobbra latinul írtak, a XII. századtól fogva pedig provencal és francia nyelven utánózták a troubadourokat és a trouvère-eket. Ez idegennyelvű költészet mellett csak 1190 táján lépett fel az olasz költészet, de még nem egységes irodalmi nyelven, hanem tájnyelveken. Veronai, milanói, génuai, páduai, bolognai, szicíliai, umbriai költők írtak jobbra egyházi tárgyú verseket, melyek nagyobb-részt latin versek nehézkes utánzatai voltak, vagy mint e tájnyelvi irodalmak legfontosabbja, a világi költészettel foglalkozó szicíliai, a provence-i iskolát folytatták, noha Itáliában az a lovagi élet, melyből ez iskola sarjadzott, jóformán csak hallomásból volt ismeretes. Ez üres és elcsépeelt lírai formákban mozgó ál-troubadour költészettel szemben a XIII. század közepe táján nagy ellenhatás ke-

letkezett Bolognában, a hol Guido Guinicelli a lelketlen szerelmi hangicsálást az ellenkező szélsőséggel, a *tudóskodó* költészettel akarta kiirtani: A könnyed szerelmi dalok helyét a szerelemről szóló száraz verses értekezések váltották fel. Toszkánában jó ideig mindakét iskolának voltak hívei (a tudóskodók között főképp arezzoi Guido), míg végre támadt egy új irány, az „édes új stílus“ iránya, élén egy másik Guidoval, Cavalcantival, ki a hamis lovagi és a lelketlen tudós lírával a szív őszinte hangjait állította szembe. De költői ereje neki is, ez iskola többi követőjének is csekély volt, úgy hogy sokszor mindkét iskola *hibáit* olvasztották egybe.

Ily előzmények után lépett fel a XIII. század alkonyán Dante, a világirodalom e gígáss, kit nemzete hatodfélszázadon keresztül csak a politikai és irodalmi hanyatlás perceiben tudott feledni, a kiben egyébkor mindig szellemi vezérét látta Olaszország, a kivel szeretettel foglalkozni hazafias kötelességnek tartják az egész Apennin-félszigeten, a kinek *cultusa*, kivált századunkban, a külföld legkiválóbb szellemeit is magához vonzotta, a kit az egész művelt világ ismer, a kit majdnem minden nemzet törekedett irodalmába átültetni, a sorban legutolsók között a magyar is, a kinek munkái körül egy ezernyi kötetekre menő rengeteg irodalom támadt, a kinek tanulmányozására külön tudós társulatok alakultak nemcsak hazájában, hanem egyebütt is.

Dante s a nagy olasz triumvirátus két másik tagja is, Petrarca és Boccaccio, Flórencz fiai voltak, azé a városé, mely már a XIII. században magához ragadta az olasz műveltség vezérlobogóját. Csak e városban voltak meg azok a viszonyok, melyek egy nagy nemzeti költő fejlődésének kedveztek. Flórencz a szerencsés véletlennél fogva

éppen abban az időben indult gyors fejlődésnek, mikor Olaszország egyetlen más vidéke sem bírt kedvező irodalmi és művészeti talajjal; s ez az időpont éppen összeesett ama másikkal, mikor a költői nyelv alakulása dolgában már megtörténtek az első lépések, a mikor úgyszólván minden meg volt már érve arra, hogy valamelyik vidék költői kilépjenek a síkra, s a többieknél nagyobb erélyvel, hathatósabb mozgékonyssággal magukhoz ragadják az elsőséget.

Florenzben, mely a császárság és a pápaság közti harcok folyamában fokról-fokra növelte autonomikus jogkörét, 1215-ben a Buondelmonti és Amedei családok közt egy házassági Ígéret megszegése nagy viszálykodást támasztott. Mindkét családnak nagy volt a rokonsága, úgy hogy e családi perpatvar csakhamar két pártra szakította a várost. Midőn aztán II. Frigyes 1248-ban az Amedei-pártiakat bizonyos védelemben részesítette, a két párt politikai színezetű lett, átvéve a német „Welf és „Waiblingen“ elnevezéseket is. A „guelfo“-k voltak a pápapártiak, a „ghibellino“-k a császáriak. Frigyes császár halála után az előbbieket vergődtek túlsúlyra, megállapították az u. n. „Costituzione del primo popolo“-t (az első nép alkotmányát), melynek demokratikus szellemű, köztársasági intézményei tíz éven át tartó virágzást biztosítottak a városnak. A mikor II. Frigyes törvénytelen fia, Manfréd harcrai következtében újra felragyogott a ghibellinek csillaga, Florenzben is megakadt a demokratikus fejlődés, de csak hat évre. Manfréd beneventói csatavesztése után (1266) a ghibellin arisztokratia is végleg elbukott, s a florenczi alkotmány demokratikus fejlődése tovább folytatódott. Ekkor osztották be a polgárságot tizenkét czéhre, hét nagyobbra és öt kisebbre, melyek mindegyikének külön előjárója és külön lobogója volt. A

polgári elem folyton diadalmasabban haladt előre, az uraknak egyre kisebb teret engedve a közügyekben. Végre az 1282-diki új alkotmányban kimondták, hogy tisztséget csak kereskedő és iparos viselhet; nemes ember csak úgy, ha beiratkozik valamely czéhbe. A város uralma tisztán a czéhek fejeinek, a *signoriknak* kezébe került, a leiknek testülete, a *Signoria*, évről-évre növelte a köztársaság hatalmát és gazdagságát. Az 1293-diki alkotmány még ennél is tovább ment: teret engedett a kormányzatban a nép alsó osztályainak, a plebejusoknak is, viszont feltétlenül kizárta belőle a nemes családokat.

A demokratikus fejlődés e csudálatos menete, a guelf és ghibellin eszmék folytonos harcából keletkezett e pezsgő politikai és szellemi élet, a köztársaság folytonos gyarapodása ingó vagyonban ép úgy mint ingatlanban — mindezek oly tényezők voltak, melyeknek a lehető legkedvezőbben kellett hatniok az irodalmi és művészeti haladásra egyaránt. Eddig főleg három elem uralkodott az olasz költészetben: a lovagi, melyet a provençalok vittek be, az egyházi, melyet a középkor vallásos mozgalmi élesztgettek és a tudós elem, melylyel a scholastikus bölcsészet töltötte meg. E három elem megvan Dantében is, de hozzájuk járult egy negyedik is, értékre a legkülönb: a nemzeti elem, mely nélkül Dante isteni színjátéka ma már nem volna az olasz nép bibliája.



I. Élete.

Dante legrégebb őse, kiről tudomásunk van, Cacciaguida volt, harmadik nagyapja, a ki mint keresztes vitéz III. Konrád seregében 1147-ben esett el. Még szüleiről is csak annyit tudunk bizonyossággal, hogy apját Alighierónak hívták, és hogy nemes származású jogtudós vagy bíró volt; anyjának csak a keresztnéve ismeretes: Bella. Születésének idejére nézve nincs hiteles okmányunk; mindazonáltal nagyon kevés 63 gyöngé érvet bírnak csak felhozni legrégebb életíróinak és magyarázóinak amaz állítása ellen, hogy az 1265-dik esztendőben született Flórenczben és hogy a keresztségben a Durante nevet kapta, melyet később rövidítettek Dantera.

Gyermek- és ifjúkoráról jóformán semmit sem tudunk. A legtöbb életrajznak az az adata, hogy tanítója Brunetto Latini volt (egy francia-nyelvű tankölteménynek, a *Trésor-nak* és egy hasonló irányú olasz munkának szerzője), nagyon ingatag alapon áll. Ser Brunetto 1210-ben született, így hát akkor, mikor Dantét taníthatta volna, túl volt a hatvanon; a mellett folyton előkelő tisztségei voltak, melyek bajosan engedtek neki időt az iskolamesterségre. Annyi azonban magának Danténak róla mondott szavaiból (Pokol XV.

én.) kiviláglik, hogy az akkor már nagytekintélyű öreg költő és tudós, meleg jóakarattal viseltetett a fiatal kezdő iránt és néha bizonyára jó tanácsokkal is szolgált neki. Tanulmányairól csak az a bizonyos, a mit „Convito“-ja második értekezésének XIII. fejezetében önmaga beszél el: hogy t. i. ifjú korában megtanult annyira latinul, hogy bírta olvasni Boétiust és Cicerót.

Van ezenkívül valami, a mit szintén ő maga mond el gyermekkorából s a mit legtöbb biográfusa kész igazságnak fogad el, feledve, hogy az a könyv, melyben e dolgok foglaltatnak, nem komoly tudományos értekezés, mint a „Convito“, hanem olyasmi, a mit mi talán lélektani, regénynek neveznénk: a „Vita Nouva“, az „Új Élet“. Ebben találjuk ugyanis annak elbeszélését^ hogy a költő előtt kilencz éves korában jelent meg gondolatja „dicsőséges hölgye, ki sokaktól, kik nem tudták, mikép nevezzék, Beatricének neveztetek“.*) A leány is kilenczedik évében volt, de a gyermek mégis reszketve érzi, hogy „apparuit jam Beatitudo nostra“. „Azótától fogva mondom — így folytatja — Amor uralkodott lelkemen, mely tüstént el is lőn neki jegyezve, s oly nagy elbizottságot és oly nagy uralmat kezdte rajtam gyakorolni, a képzelődésem által neki adott erőnél fogva, hogy kénytelen valék mindent, mi neki tetszett, tökéletesen megtenni. Sokszor megparancsolá, hogy iparkodnám látni e legfiatalabb angyalt; miért is én gyermekkoromban sokszor felkeresem őt, s oly új és dicséretes magaviseletben láttam, hogy bizonyára el lehetne róla mondani Homérosz költő amaz igéjét: Nem látszék halandó ember-, hanem Isten leányának.“

*) Császár Ferencz fordítását idézem. Megj. Pesten, 1854.

Boccaccio, költőnk második életírója (az első Dante kortársa, Giovanni Villani volt) megmondta a „legfiatalabb angyal“ nevét is: Folco Portinari, florenczi polgár leánya volt, keresztnevén csakugyan Beatrice. S ha kétségtelen is, hogy az „Új Élet“-nek e szerelem történetére vonatkozó számos részlete csak a költői képzelet szüleménye, de azt a tényt, hogy az ifjává serdült Dante csakugyan szerette az előkelő Portinariak e sarját, igaznak kell elfogadni, valamint nincs ok kételkedni abban sem, hogy e leány kevéssel azután, hogy férjhez ment Simoné de' 'Bárdihoz, 1290-ben jobblétre költözött.

A huszonötéves Dante már akkor jóbarátja volt a florenczi költők és művészek legjobbjainak; tőle magától tudjuk, mennyire szerette őt a nála idősebb Guido Cavalcanti; Cino da Pistoia, Dino Frescobaldi, Lapo Gianni együtt verseltek véle, Casella megzenésítette egyik-másik dalát, Giotto, a nagy festő is érintkezett vele.

Minket magyarokat különösen érdekelhet az a barátsága, melyet 1294 tavaszán V. István magyar király unokájával és II. Károly szicíliai király elsőszülött fiával, a már akkor magát magyar királynak czimező Martell Károlylyal kötött, a kinek fia Róbert Károly első uralkodónk volt az Anjouházból. Akkor találkoztak, mikor Martell Károly Franciaországból visszatérő apjának Florenczig eléje utazott. E barátság keltette fel Dante érdeklődését Magyarország iránt s ennek révén említi meg hazánkat kétszer is az Isteni Színjátékban. (Párad. VIII. 64-7. és XIX. 142-3.) Az is valószínűnek látszik, hogy Dante 23 éves korában részt vett Flórencznek Arezzo elleni támadásában, hogy maga is csatázott a campaldinói ütközetben (1289. jun. 11-én) és hogy ugyanabban az évben jelen volt a capronai erősség kapitulációjánál.

Beatrice halála után egy ideig, úgy látszik, más nő szerelmében iparkodott feledést találni, sőt maga czéloz arra, hogy ez időben könnyelmű társaságba tévedt. De ezzel csakhamar szakíthatott, hogy egyrészt folytassa tanulmányait, másfelől részt vegyen szülővárosa politikai életében. Valószínűleg ugyanakkor, mikor elérvén a megszabott 30 éves életkort, e részvétel lehetőségessé vált rá nézve, meg is nősült. Manetto Donáti leányát, Gemmát vette el, s e frigyből négy gyermek származott: Péter, a ki Veronában bíró volt, Jakab, a ki Flórenczben telepedett meg, Beatrix, a ki zár-dába ment és Antónia, kinek csak nevét ismerjük.

S ezzel elérkeztünk Dante életének legfontosabb időszakához: ahhoz t. i., melyben szerepet kezdett játszani hazája közügyeiben. Említettük, hogy 1282-től fogva Flórencz kormányzatát a czéhek fejei (priori delle arti) vitték, a kik két havonként váltakoztak, és hogy senki sem viselhetett állami tisztséget, a ki nem volt bejegyezve valamely czéhbe. Dante az orvosok és gyógyszerészek czéhébe iratkozott, talán azért, mert ehhez tartoztak a festők is, a kiknek művészete iránt melegen érdeklődött s a kik között ott volt híres barátja is, Giotto. Már 1296. deczemberében részt is vett a Százak Tanácsának (Consilio Centum Virorum) egyik ülésén, két évvel később pedig követnek küldték San-Gemígnanóba. Filelfo, ki a XV. század közepén írt egy hibákkal tele Dante-életrajzot, tizennégy hasonló küldetést említ, azt mondva egyebek közt: „ad Regem Hunnorum bis missus exoravit omnia“, „kétszer küldetvén a hunok királyához, mindent kieszközölt“. Ez állítás feltűnt Császár Ferencznek is, a ki az „Új Élet“ első és még máig is egyetlen magyar fordítása elé tett bevezetésben azt a véleményét fejezi ki, hogy Dante aligha Magyarországra, az akkor itt ural-

kódó III. Endre királyhoz küldetett, hanem Nápolyba, Martell Károlyhoz, a ki tudvalevőleg 1290. szeptember 8-án a pápa beleegyezésével magyar királylává koronáztatott. Minthogy azonban Martell Károly már 1295. nyarán meghalt, Dante első követsége nem az említett san-gemignanói, hanem ez lett volna. De mert a Filelfo- említette tizennégy követjárásról sehol egyebütt nincs szó, minthogy továbbá Filelfo számos más adatának valótlansága ki van derítve: ezt a „hunok királyáéhoz való küldetését is bajos elhinnünk. Ellenben kétségtelen, hogy 1301-ben egy más, bár csekélyebb fontosságú hivatal volt rá bízva: a San Procolo-utca szabályozásával járó munkák felügyelősége, mely pénzkezeléssel is egybe lévén kötve, később alapul szolgálhatott az ellene emelt vádagnak. De e vádak igazi alapja^más volt: politikai magatartása 1300. június 15-től augusztus 15-éig tartó prioratusa alatt.

Flórenczben ugyanis hiába vergődtek túlsúlyra a gvelfek: soraikban is csakhamar beállott a szakadás. *Fehérekre* és *felietekre* osztak- emezek kedveztek VIII. Bonifác papának, a ki Flórencz fölött bizonyos fenhatóságot követelt magának, amazok a szentszék ez igényei ellen a leghatározottabban állást foglaltak. A fehérek élén a Cerchicalád állott, a feketék a Donati-akban látták vezéreiket. Dante legjobb barátja, Guido Cavalcanti a fehérek egyik legbuzgóbb párthíve volt, annyira, hogy a Donátiak feje, Corso Donáti, egyszer nyílt utcán életét akarta oltani. Maga Dante is egész lélekkel a fehérekhez csatlakozott. Az izgalom ekkor oly nagy volt a városban, hogy minden perczen kitoréstől kellett tartani. Egyszer egy temetésen az egyik Cerchi véletlenül felkelt, hogy megigazítsa köpenyét: a vele szemben ülő Donátiak azt hitték, hogy ez jel a támadásra, a miből óriási

zavarodás keletkezett. Máskor egy nyilvános ünnepen zördültek össze, vért is ontva, mialatt az egyik Cerchinek levágták az orrát. VIII. Bonifác, tudva, hogy a Cerchiek inkább hajlanak a ghibellinismus felé, maga elé idézte a család fejét, Vieri Cerchit, de semmire sem bírt vele jutni. Ily, vihar előtti tikkadt levegő volt Flórenczben, a mikor Dante bejutott a priorok közé.

Június 15-én foglalta el hivatalát, és már 24-én, a szent János-napi ünnepen, verekedés támadt a fehérek és a feketék között. A czéhek, melyek fehérpártiak voltak, körmenetet tartottak s a közben a feketék szóval és tettel bántalmazták őket. A signoria ülést hívott egybe, és a feketék legveszélyesebb embereit a városból kiutasította; de hogy elkerülje a pártoskodás színezetét, ugyanígy határozott az ellenpárt legnyugtalanabb vérű tagjai, közöttük Guido Cavalcanti felől is. Ez eltávolítás azonban csak rövid időre szólott, s az év végén a kiutasítottak valahányan már újra Flórenczben voltak.

Ugyancsak Dante priorsága alatt küldte VIII. Bonifác Flórenczbe Matteo d'Aquasparta bibornokot, színből azért, hogy teremtsen békét az ellenséges pártok között, valósággal pedig a végből, hogy iparkodjék győzelemre juttatni a feketéket. De a „pacificator“ eredménytelenül fáradozott, és a pápa más módot keresett a fehérek leverésére. Tárgyalásokba bocsátkozott IV. Fülöp francia király öccsével, Valois Károlylyal, s hitta, jöjjön akkora sereggel, a mekkorát előteremthet, Olaszországba. A herczeg, kinek Bonifác a császári koronát is kilátásba helyezte, hajlott a szóra, és egy kis sereggel valóban útra is kelt. A flórenczi feketék közt csakhamar híre terjedt a pápa ama szándékának, hogy Valois Károlyt küldje közéjük „békítő“nek, „paciere“-nek. Nagy volt ezen való

örömük és hamar követséget is menesztettek a pápához, kérni őt arra, a mit az már úgyis eltökélt. A fehérek ezzel szemben nem tehettek egyebet, mint hogy a maguk részéről szintén követeket küldjenek Bonifác elé, tiltakozni szándoka ellen. A fehérek követei — köztük volt Dante is — 1301. októberben indultak útra Anagniba, a hol akkor a pápa székelt. De ez megkorholta őket, hogy mért vonjak kétségbe az ő békítő szándékait, s kettejüket visszaküldvén Flórenczbe, Dantét felszólította, hogy még egy ideig maradjon. Nem akarta, hogy az élesszemű Dante adjon számot küldetésük eredményéről. Nem is térhetett többé vissza hazájába. Míg ó Rómában időzött, a „paciere“ 1301. nov. 1-én bevonult hadával Flórencz városába. Csak nyolczszász lovassal jött, de a környék gvelf városai e számot ezerkétszázra növelték. A fehéreket csüggedés szállta meg, a feketék pedig napról-napra merészebbek lettek. Végre november közepe táján visszatért a városba a számúzve volt Corso Donáti, s még az éjjel gyűjtogatni és fosztogatni kezdte a fehérek hazait. Hat napig folyt a fehérek lemészárlása, hat napig lobogtak lángban a fehérek házai és Flórencz körüli birtokai. Dante házát is kirabolták és a föld színével tették egyenlővé.

Végre elfáradtak a feketék a pusztításba s a rend lassan-lassan helyreállott. Az új signoria persze csupa telivér feketebői alakult meg, s nem volt sürgősebb dolguk, mint törvényt ülni amaz ellenségeik fölött, kik bosszuló karjaik elől még idején menekültek. Dante is ezek közt volt. 1302. január 27-éről kelt az ítélet, mely őt és még három társát sújtotta. Az ítéletben egész csomó vádpont van felsorolva: közpénzek elsikkasztása, megvesztegetés, zsarolás stb. De e sok hamis vád mellett ott van leplezetlenül az igazi is: hogy ellenségei

voltak a pistójai feketéknek, „iidelium devotorum sancte Romane ecclesie“ és hogy meg akarták gátolni, hogy e város alávesse magát a szent római egyháznak vagy „domini Karoli, in Tuscia paciarii“ uralmának. A büntetés pedig a következő volt: mindegyikök fizessen ötezer kis forint bírságot, s adja vissza a jogtalanul elsajátított holmit: ha három nap alatt ezt meg nem teszik, minden birtokuk el fog pusztíttatni, összes vagyonuk el fog koboztatni; akár fizetnek, akár nem, két évre száműzetnek Flórenczből és azután is soha semmiféle tisztséget vagy hivatalt nem viselhetnek. Minthogy Dante tudta, hogy hazatértekor mi várna rá, természetes, hogy óvakodott Flórencz területére lépni. így aztán mert sem meg nem fizette a rárótt bírságot, sem igazolása végett nem jelentkezett a Signoria előtt: egy márczius hó tO-én kelt újabb ítélet örökös számkivetéssel sújtotta, aszal a toldalékkal, hogy ha bármikor Flórencz hatalmába kerül, máglyára vettessék: igne comburatur, sicut moriatur.

Mint száz meg száz honfitársa, Dante is kezébe vette hát a vándorbotot, végigbolyongva az olasz városokat. „Mivelhogy úgy tetszett — írja ő maga a „Convito“ I. értekezésének harmadik szakaszában — Róma legszebb és leghiresebb leánya, Flórencz városa polgárainak, hogy kivessenek anynyira édes kebeléből, melyben születtem és táplálkoztam életem deléig s melyben, ha az ég is úgy akarja, tiszta szivemből meg akarnám nyugasztani fáradt lelkemet és bevégezni a nekem rendelt időt: majdnem minden vidéken, a merre csak e nyelvet beszélük, kóborolva, majdnem koldusképpen, jártam-keltem, kedvem ellenére is mutogatva a Fortuna ütötte sebet, melyért sokszor igazságtalanul a sebesültet szokták okolni. Valóban, vitorla és kormány nélküli hajó voltam, melyet a gyászos

szegénység száraz szele más-más révbe, torkolatba és partra hány és vet, és silánynak látszottam sokak szemében, a kik tan némi hírnevemnél fogva másformának képzeltek...”

A száműzés, ez volt életének legnagyobb keserve; ez volt az az égő kín, mely elől sehol enyhülést nem talált, ez sugallta ezentúl majd minden sorát, ez íratta meg vele legnagyobb alkotását, az Isteni Színjátékot. Ott is, a Paradicsom fénynyel tele országában, ezen kesereg, ezt jósoldatja meg magának ösével, Cacciaguidával, a ki így szól ott hozzája: „El fogod hagyni mindazt, a mit legjobban szerettél, s a válás e fájdalma lesz az első nyíl, mely a száműzés ívéből rád^ löveltetik. Meg fogod tudni, milyen sós ízű a mások kenyere és milyen nehéz ösvény fel- s lejárni a mások lépcsőin!”

A száműzöttek eleinte összetartottak, és szövetkezve más városok ghibellinjeivel, azon fáradoztak, hogy ismét visszajuthassanak Flórenczbe. Van hiteles okmány is egyik ülésükről, melyet 1302. június 8-án San Godenzóban tartottak. “De (a minnek mását minden emigráció történetében megtaláljuk), nem sokáig tartott egyetértésük. Dante az elsők egyike volt, a ki elszakadt tőlük, még pedig — ama kemény szavakból ítélve, melyekkel őket „gonosz és ostoba népségnek“ bélyegzi — nagy háborúságban hagyta ott társait, hogy „egymaga alkosson pártot.”

De hol és merre járt Dante száműzetésének egész ideje alatt, teljes pontossággal még ma sem tudni. Első menedékhelyét (talán 1303-ban) Veronában találta, Bartolommeo della Scala udvarában; 1306-ban Padovában tartózkodott; ugyanez évben a Toszkána és Génua közti Lunigianában találjuk, a hol Franceschino dei Malaspina vendégszeretetét élvezte, melyért a Purgatórium VIII.

énekében dús magasztalásokkal fizetett a családnak; 1307-ben Luccában volt, a hol egy Gentucca nevű hölgyei kötött — tán bizalmasabb természetű — ismeretséget. Régebben hitelt adtak egy Hilarius nevű lunigianai barát levelének, mely szerint Dante ez idő tájban megjelent volna a Santa Croce del Corvo kolostor előtt, s a barát ama kérdésére, mit keres, azt felelte volna hosszú hallgatás után: Békét. A levél szerint Dante átadta a barát-nak a Commedia első részét, azt mondva, hogy latin nyelven kezdte írni s csak azután gondolta meg a dolgot s tért át az olaszra; egyúttal kérte a barátot, lássa el a munkát magyarázatokkal s küldje el Ugucione della Fagiuoianak. E levél apokrif volta azonban ma már minden kétségen felül áll. El van már vetve az a téves hit is, hogy a nagy száműzött 1309. táján a párisi, sőt az oxfordi egyetemen is járt theológiát tanulni.

Ez időben új remény éledt a ghibellinek lelkében. 1309. január 6-án koronázták meg Augsburgban VII. Henrik német császárt, és már a következő évben híre terjedt, hogy az új fejedelem Olaszországba készül. Akkor, midőn Dante elszakkadt a többi száműzöttől és maga lett külön párttá, már megérlelődtek volt lelkében ama politikai ideálok, melyeket később „De Monarchia“ című könyvében fektetett le, s melyeknek az Isteni Színjátékban annyi helyütt adott visszhangot. Nézzük, mik voltak.

Dante politikai rendszerének kiinduló pontja az, hogy Itáliának békére van szüksége. írásaiban azon kesereg leginkább, hogy Olaszországot annyi belviszály tépdesi, hogy tartomány tartomány ellen tör, város város ellen, sőt még ugyanegy városban is egymást emésztik a polgárok:

. . . l'un l'altro si rode,

Di quei che un muro ed una fossa serra.

(Purg. VI. 83—4.) — „azok is, kiket egy fal és egy árok zár körül, egymást marják“. „Béke legyen veletek, Pax vobis — írja a „De Monarchia“-ban — ez volt az Üdvözítő köszöntése; mert úgy illett, hogy a legfőbb Üdvözítő köszöntésében a legfőbb üdvöt fejezze ki.“ A belső harcokat tekintette Itália legnagyobb szerencsétlenségének; az egyesek, a városok, a tartományok örökös gyűlölködésével szemben a békét kívánta. Ezt pedig csak úgy vélte elérhetőnek, ha a hadakozó felek közt és felett egy legfőbb bíró áll, más szóval, ha visszaállítatik teljes fényében a majdnem ezer év óta csak papíron levő és Nagy Károly alatt csak rövid időre felújult *római császárság*. Az Impérium helyreállításának eszméje tulajdonképpen nem szűnt meg élni az egész középkoron át, s a midőn Nagy Károly után a császári cím átszállt a német fejedelmekre, ezeket is majdnem egész Itália elismerte Caesarjainak — persze inkább névleg, mint tényleg. De pár évtizeddel Dante férfikora előtt II. Frigyes, a nagy Hohenstaufi, komoly kísérletet is tett a római császárság felújítására, s így csak természetesen, hogy Dante azt nemcsak kívánatosnak, hanem lehetőnek is tartotta — lehetőnek legalább abban az értelemben, melyben I. Ottó óta a császárságról szólni szoktak, hogy az tulajdonképpen nem foglal magában egyebet, mint Német- és Olaszországot. Ha szabad e modern kifejezéssel megvilágítanom egy sok részben egészen heterogén állapotot, a két ország mintegy personalis unióban volt, oly képen, hogy a római és a német korona viselője Németországban székelt és többnyire csak a koronázásra jött Itáliába. Dante ellenben az imperiumot úgy képzelte, hogy a császárok, mint hajdan, Rómában, a „*loco santo*“-ban trónoljanak, hogy igazi otthonuk Itália legyen, ne Németország. Ez volt programja legfontosabb része; az az

álma, hogy az ily módon újjá születő császárság ismét olyan világbirodalomná válhatnék, a minő volt Augusztus alatt, e nagy czéllal szemében másodrendű fontosságú volt. Abban, hogy ő az imperiumot lelkesedéssel köszöntötte volna akkor is, ha élén nem olasz, hanem német fejedelem áll, nem rejlett a nemzeti eszme megtagadása. A mellett a törekvés mellett, hogy ismét Róma legyen a világ leghatalmasabb birodalmának központja, bizonyynyal csekély^áldozatnak tűnhetett fel előtte, hogy az imperátor nem az olasz nép kebeléből kerül ki. Egyébként is ott ragyogott előtte a Hohenstauf II. Frigyes példája, ki bár idegen családból, de már Olaszországban született, majdnem állandóan ott is tartózkodott, sőt udvarában olasz költőkkel vette magát körüi és maga is irt olasz verseket. Ugyanezt a beolvadást az olasz nemzetbe remélhette Dante a megújuló impérium fejedelmeitől. Róma, mint egy világ-császárság székvárosa, ez veit az ő álmainak magva.

E programm következése volt az az elkeseredett küzdelem, melyet mindazok ellen folytatott, kik szerinte ez ideál megvalósításának útjában állottak, s első sorban ama pápai politika ellen, mely az egyház világi hatalmat nemcsak megszorítani nem engedte, hanem következetesen kiterjesztésére iparkodott. Hisz nemzetünk történetéből is ismeretes a pápaság akkori álláspontja, melynek VIII. Bonifác 1300. május 13-án kelt bullájában e szavakkal adott kifejezést: „az apostoli szentszék az istentől a királyok és királyságok fölé van rendelve, hogy azokat kitéphesse vagy szétszórhassa.“ A császárságnak és pápaságnak harcaiban a nagy ilórenczi, lelke egész erejével és szenvedélyével a császárság pártjára állott. A leghithűbb keresztény volt, az eretnek tanok kérlelhetlen üldözője: de az egyházat vissza akarta vezetni eredetéhez, a mi-

kor főpásztorai világi javakra nem törve, csak a lelkeknek az üdvösségre való vezetésében látták szent feladatukat. Ostorozta az egyház világi hatalmát, egyes főpapok és szerzetesrendek korrupcióját: de szent áhítattal borult le szent Péter trónusa előtt, és azt akarta, hogy a császárság azal a tisztelettel adózzék az egyház fejének, melylyel az elsőszülött fiú tartozik atyjának.

Ez állam-ideál megvalósulását remélte Dante, midőn VII. Henrik 1310. szeptemberében el is indult római útjára. A német császár a következő év hatodik napján föl is tette fejére a lombard vaskoronát és valószínűleg ugyanekkor írta Dante híres Szózatát az egész olasz nemzethez, melyben rajongással beszél „az új Mózesről“. „Ecce nunc tempus acceptabile, quo signa surgunt consolationis et pacis“

— így kezdi a levelet, melyben az összes olaszokat felhívja, hódoljanak a császárnak: „Evigilate igitur omnes, et assurgite regi vestro, incolae Italiae? S kevésel ezután megírja másik levelét, melyben nagy lelke egész keserűségével tör a flórencziekre, minden képzelhető borzalommal fenyegetve őket, ha meg nem hajolnak Henrik[^]előtt, a „divus et triumphator“ előtt, a kit extasisában magával Jézus Krisztussal hasonlít össze. Április 16-án még egy levelet ír, ezúttal egyenesen a császárhoz, kérve őt, hogy késlekedés nélkül menjen Flórencz falai elé. De Henrik nem sietett annyira; előbb elment Rómába, a hol 1312. júniusában sikerült magát megkoronáztatnia, és csak aztán ment a toszkánai főváros elé. Egy hónapnál tovább tartott a sikertelen ostrom, melyet végül is abba-hagyva, Pisába vonult vissza, a hol Róbert nápolyi király ellen készült hadviselésre. De ekkor, 1313. augusztus 24-én, hirtelen meghalt — állítólag a szent ostyában adták be neki a mérget.

S ezzel porba hullott Dante minden reménye: lelkesítő szózataival csak annyit ért e hogy midőn 1311. szeptemberében a flórencziek amnestiat hirdettek, Dante is azok közt volt, kiket az amnestia alól kivettek, és hogy 1315-ben száműzetését kiterjesztették gyermekeire is! A következő évben Flórencz általános bűnbocsánatot hirdetett, de azzal a kikötéssel, hogy a megkegyelmezettek vessék magukat alá annak a megalázó vezeklésnek, melyet közönséges gonosztevőkre szoktak volt kiszabni, és bírságot is fizessenek. Sokan elfogadták e föltételt, de Dante ily áron nem akarta viszontlátni hazáját. Ez-e az a dicsőséges visszahívás — írja egy flórenczi barátjához intézett levelében — melylyel Dante Alighierit, a ki három lustrumon át szenvedte a száműzetést, visszaszólítják hazájába? Ezt érdemelte mindenki előtt nyilvánvaló ártatlansága? Ezt a tudományban (in studio) való folytonos és verejtékes munkálkodása? . . . Távol legyen attól a férfitől, a ki igazságosságot hirdet, hogy akkor, midőn igaztalanságot szenved, azoknak, a kiktől szenved, mintha jötevői volnának, még fizessen is! Nem ez az útja a hazámba való visszatérésnek, óh atyám; hanem ha te vagy mások másféle utat találtok, mely Dante hírének, mely Dante becsületének nem válik szégyenére: azt gyors léptekkel fogom elfogadni. S ha így semmikép sem juthatok vissza Flórenczbe: hát nem jutok vissza. Ugyan mit? Nem fogom-e látni a napot és a csillagokat mindenütt? Nem fogok-e elmélkedhetni a legédesebb igazságokon bárhol az ég alatt, ha csak előbb dicstelenül, sőt gyalázattal tetézve nem megyek vissza Flórencz népei közé? S kenyerem is lesz talán!“

E visszautasítás után, úgy látszik, Dante nyomban Ravennában ütötte fel tanyáját, bár lehet,

hogy előbb még Veronában is tartózkodott egy ideig, a hatalmas Cangrande della Scalánál. Hogy volt ennél, és hogy kegyes maecenást is talált benne, az a Paradicsom XVII. énekéből nyilvánvaló; de hogy mikor talált nála menhelyet, máig is kiderítetlen. Ravennai tartózkodása fölött is homály lebeg. Annyi bizonyos, hogy a város ura, Guido Novello da Polenta elhalmozta jóakarásával, hogy itt vele lakott Péter nevű fia is, hogy át-át-rándult Veronába, Cangrandehez, és végül, hogy egyszer, 1321-ben követségben járt Velenczében. Ez az esztendő egyúttal halála esztendeje is: 1321. szeptember 13-ikának vagy 14-ének estéjén költözött jobb létre. Guido Novello nagy tiszte- séggel takarította el és fényes síremléket is akart neki emelni, de már rövid idő múlva kiűzetvén Ravennából, végre nem hajthatta e tervét. A nagy költő, kinek élte örökös nyugtalanság volt, holtan sem pihenhetett békeességben. A kegyeletnek féltve kellett elrejtienie hült hamvait, melyeket a pápa egy küldöttje széjjel akart szorítani. Csak 1865-ben találták meg őket újra és helyezték méltó kopor- sóba. Hatszázadik évfordulóján születésének oda- gyúlt teteme köré egész Olaszország, oda sereglett az egész művelt világ, eleget téve a flórenczi Dante- emlék egyszerű felirata óhajtásának:

ONORATE L'ALTISSIMO POËTA.

Nagyságát különben már kortársai is átér- tették. Elhunytát meggyászolták a költők, és Fló- rencz krónikása, Giovanni Villani, a szomorú hírre abbahagyta a politikai események leírását, hogy a nagy halotról beszéljen, a kit „soramo poéta e filosofo*-nak és „rettorico perfetto“-nak mond, s a ki verseiben „a legsimább és legszebb nyelvvel“ élt, melyet valaha az ő koráig használtak. Jelle-

méről azt mondja, hogy kissé fenhéjazó volt („alquanto presuntuoso“), a mit úgy latszik arra kell érteni, hogy a nyájaskodás nem volt eleme. Boccaccio, a kit 1373-ban Flórencz városa megbízott Dante nyilvános olvasásával és magyarázatával, szűkszavúnak mondja, s hogy szeretett egyedül lenni, távol az emberektől. Külsejét is leírja; középtermetű, komoly és csöndes járású embernek festi; arcza, úgymond hosszúkás volt, orra sasorr, szemei inkább nagyok, mint kicsinyek, állkapcsai nagyok, felső ajka kissé külebb állt, mint az alsó; arcz-színe barna volt; haja és szakállá sűrű, fekete és göndör, arczkifejezése pedig mélabús.és gondolkodó.



II. Lírája és prózai munkái.

I. Dante lírai költeményei két'helyütt vannak összegyűjtve: a „Vita Nuova“-ban és a „Canzoniere“-ben. Amaz, melynek címét némelyek „fiatalkori élel-nek, mások ellenben a „szerelemtől megújhodott életnek“ akarják érteni, voltakép egy szerelmi történet elbeszélése, melynek hőse maga a költő, s a melybe helylyel-közzel be vannak igtatva azok a költemények, melyeket szerelméről zengett. A „Canzoniere“ (dalgyűjtemény) a költő halála után jött létre, és mindama lírai verseit foglalja magában, melyek az „Új Élet“-ben helyet nem találtak.

Lássuk mindenekeelőtt az elsőt, melyről annyi tollharcz folyt már és foly még manap is. íme tartalma: A költő élete kilenczedik évében látja meg a szintén alig kilencz éves Beatricet, a ki annyira hat reá, hogy Ámor egészen úrrá lesz lelkén s hogy ez időtol fogva sokszor fölkeresi „e legfiatalabb angyalit. Kilencz év múlva ismét találkozik vele az utcán és Beatrice köszöntése véghetetlen boldoggá teszi. Víziót lát, melyet versbe is foglal, s ez a könyv első szonettje. Ez időtől fogva a szerelem sápadttá és betegessé teszi. Barátai egyszer a templomban észreveszik, mint

szegzi tekintetét egy nő irányában, s azt vélik, ebbe szerelmes; pedig Dante nem e nőre nézett, hanem Beatricére, ki ugyanabban az irányban, de távolabb ült. Mindazonáltal, midőn észreveszi barátai csalódását, ráhagyja a dolgot, és valójában szerelmet kezd színlelni ama nő iránt, hogy ezzel „takarózzék“. Néhány esztendeig folytatja e színlelést, sőt néhány verset is intéz ama nőhöz. Midőn pedig ez elhagyja a várost, ő egy szonettben kesereg is távozásán. Amor ekkor egy más leányt jelöl ki neki, mint a kivel leplezheti valódi érzelmeit. Dante követi ez utasítást, úgy hogy ama leánynyal hírbe is hozza magát. Beatrice fülébe is eljut a dolog, s nem fogadja a költő köszöntését, a mi ezt véghetetlen gyászba dönti. Később véletlen egy társaságban kerül össze Beairicéjével, s láttára sáppad és ájuldozik; hölgye pedig barát-
nőivel csúfolódik rajta.

Ettől fogva azonban belenyugszik a költő szerelme teljes reménytelenségébe, s fölteszi magában, hogy boldogságát csak amaz igékben fogja keresni, melyek hölgyet magasztalják. Meg is kezdi a sort egy canzonéval és egy szonettel, azután pedig Beatrice apjának halála alkalmából ír két költeményt. Majd megbetegszik és gyötrelmei közt azon kezd gondolkozni, hogy valamikor még magának Beatricének is meg kell halnia. Egy vízióban látja is őt halva, s az élettelen arczon lebegő béke oly édesnek tetszik előtte, hogy ő is halni vágyik. Miután e látomását is rímekbe foglalta és Beatrice bájáról még két szonettet is szerzett, sőt belefogott már egy canzonéba is, a látomás megvalósul — Beatrice igazán meghal. Következik a költő bánatának leírása, ama versekkel együtt, melyeket ez alkalomból énekelt. Még gyásza tart, midőn egyszer észreveszi, hogy egy nemes hölgy mély szánalommal tekint rá egy ablakból. A köl-

tőt meghatja e részvét s többször is elmegy látni a könyörületest, sőt „szemei nagyon is elkezdenek gyönyörködni az ő látásában“. Még viaskodik benne az új érzelem a gyaszszal, midőn megjelenik előtte Beatrice „azon vérszín öltözetben, melyben először jelent meg szeme előtt“; megrendülve „tovaúzi azon oly gonosz kívánságot s minden gondolatai odafordulának az ő legnemesebb Beatricéjük felé^{ff}. Még egy-két verset s[^]ntel dicső halottja emlékének, aztán e szavakkal rekeszti be könyvét: „E szonett után csodálatos látás jelent meg nekem, melyben oly dolgokat láték, a mik arra a föltételre bírtak, hogy nem mondok többet ez áldotról mindaddig, míg róla méltóbban nem értekezhetem; s hogy ezt elérhessem, tanulok, a mennyit csak bírok, a mint ő azt tudja is valóssággal. Úgy hogy, ha tetszésére lesz annak, ki által mindenek élnek, hogy életem eltartson néhány évig, reménylem, hogy olyat mondhatok el róla, a mi sohasem volt elmondva egyetlen nőről sem. S azután óh legyen tetszésére annak, ki ura a jósnak, hogy lelkem fölmelessen látni dicsőségét az ő hölgyének, tudniillik amaz áldott Beatricének, a ki dicsőségesen néz arczatába annak, qui est, per omnia saecula benedictus.“

íme, ennyi van az „Új Életben; hozzájárul még a majd minden egyes verset követő hosszabb-rövidebb magyarázat, melyben a költő főleg a vers részekre osztásával bíbelődik, vélvén, hogy ezzel annak tartalmát világossá teszi; holott ez a homályos verseknél nem sikerül neki, az amúgy is érthetőknel pedig, természetesen felesleges.

Hogy az „Új Élet“ való eseményeket mond-e el, az a Dante-irodalom egyik legtöbbet feszegetett kérdése. Mi már a múlt fejezetben állást foglaltunk e kérdésben, ellentétben azokkal, kik szerint minden, mi az „Új Élet“-ben el van mondva, csak

fictio. De ismételjük, hogy a költő bizonynyal át-
alakította, kora divatjához képest felékesítette a
valót. Dante ideáljában ugyanazt a női típust festi,
melyet már az „édes új stíus“ első költői lépten-
nyomon lefestettek, egy eszményesített női alakot,
a kihez „alacsonylelkii ember közelíteni sem bír“,
„a kinek közelében senki rosszat még csak gon-
dolni sem tud“. Beatrice szakasztott másuk: már
nem földi teremtés, hanem angyal, a kit Isten kül-
dött a mennyből; a ki csak ránéz, már üdvözülni
stb., stb. Provençal költőktől is fenmaradtak ily
verssel elegendő próza-történetek, a hol az illető
troubadour a szerelméről beszél —Dante munkája
tehát műfajnak sem olyan új, a minőnek fel akartak
tüntetni. E troubadour-históriák hölgye a trouba-
dourok típusának, a Danteé az ő korabeli poéták
típusának felel meg, a mint az egészen természetes.

Dantét, mint már említők, a „dolce stíl nuovo“
iskolája tagjának kell tekintenünk, s mind azt, a
mit ez iskola erényeiről és bűneiről el lehet mondani,
nagy részben ő rá is vonatkoztathatjuk. Nyilván
ő is spkájlg a provençal példák hatása alatt állott,
s az Új Életnek kivált első felében a troubadourok
számos ízetlenségével találkozhatunk; nyilván ő
sem tudott szabadulni a tudóskodó költészet vég-
zetes befolyása alól, és könyvében is a szerelmi
deflnitiók unalmas divatja üti fel fejét; de más-
részt benne is élt az egyszerűségre és őszinteségre
való törekvés, és sokszor le bírja rázni magáról a
conventio bilincseit. Ilyenkor aztán édesen és lá-
gyan ömlik az ő ajkáról is a dal. A Beatrice ha-
lálán való keservet pl. egy pár igaz és mély vers-
ben írja le, s ha a „Vita Nouvá -ban csupa ilye-
nek volnának, valóban megérdemelné a sok dicsői-
tést, melylyel el szokták halmozni.

II. Nem akarjuk ketté szakítani az „Új Élet“
tárgyalását, s azért itt szólunk a könyv prózai ré-

széről is. Mondjuk ki mindjárt, nem valami vonzó olvasmány. Az az ünnepélyes hang, mely tele van latin idézetekkel, tele ama kor philosophiai jargonjának furcsa szólásaival, tele van mystikus tépelődésekkel: csakis abban a korban tetszhetett, mely az érzések egyszerű, mesterkéletlen rajzánál többre becsülte az ú. n. „tudós“ tárgyalást. A költő legszűkebb körét bizonyynyal elragadta a Beatricével való találkozás ilyetén leírása:

„Azon pillanatban, igazán mondom, az élet szelleme, mely lakozik a szív legelrejtettebb kamarájában, oly erősen kezde yala reszketni, hogy a legkisebb erekben borzasztónak látszék és reszketvén, monda ez igéket: *Ecce Deus fortior me: veniens dominabitur mihi.* Azon pillanatban az állati szellem, mely lakozik a kamarában, melybe minden érzéki szellem hordja az ő érzeteit, nagyon kezde csodálkozni, s különösen a látás szellemeihez beszélvén, ez igéket monda: *Apparuit jam Beatitudo nostra.* Azon pillanatban a természeti szellem, mely azon részben lakik, hol táplálékunk felszolgáltatik, elkezde sírni, és sírván, ez igéket monda: *Heu miser! quia frequenter impeditus ero deinceps.*“ (Ford. Császár.

Modern olvasóra még különösebben hat a könyvnek az a részlete, melyben Beatrice halála van elmondva. Az ember itt valami érzelmi kitörést várna, s e helyett Dante a hír közlése után imigyen szól: „És jóllehet talán kedves volna jelenleg értekezni egy kissé az ő tőlünk való elköltözéséről, nem szándékom itt arról értekezni három oknál fogva. Az első: mivel nem tartozik jelen föltételhez, ha tekintettel akarunk lenni a bevezetésre, mely e könyvecskét megelőzi“ stb. Ez okok felsorolása után pedig tudós fejtegetésbe fog affelől, miért játszott Beatrice életében a kilenczes szám oly nagy szerepet. S itt aztán egy

csúrt-csavart előzmény után e megállapodásra jut:
 „ ... élesebben meggondolván, csalhatatlan igazság szerint e kilenczes szám ő maga volt, a mit hasonlatosságképen mondok. S ezt így értem: a hármasszám gyöke a kilencznek, mert minden más szám nélkül, Önmagában sokszorozva, kilenczet ad; a minthogy világosan látjuk, mert háromszor három az kilencz. Tehát, ha a három önmagában tényezője a kilencznek, és a csodák Mi velője önmaga által három, tudniillik Atya, Fiú és Szentlélek, a kik három és egy: e hölgyet azért követte a kilenczes szám, hogy megértesse, hogy ő egy *kilencz* vala, azaz csoda, melynek, már mint a csodának, gyöke egyedül a csodálandó Háromság.. “

E fejtegetés után elmondja, hogy írt Beatricéről egy latin levelet „a föld fejedelmeihez“, azután pedig, miután szemei belefáradtak a könyvezésbe, írt egy olasz canzonét. S rnár most, mielőtt még közölné a verset, leírja, hány részre oszlik az és hogyan: „Mondom tehát, hogy e boldogtalan canzonének három része van. Az első, bevezetés; a másodikban őrá beszélek, a harmadikban szánakozólag szólok a canzonéhez. A második itt kezdődik: Elment Beatrix. A harmadik itt: Menj most könnyezve. Az első rész háromra oszlik. Az elsőben elmondom, mi indít költésre“ stb. S csak e felosztás után következik a canzone, mely különben a legszebbek közül való, melyeket Dante írt. Ennek néhány sorával veszünk hát búcsút az „Új Élet“ könyvétől:

„Beatricém elment a magas égbe,
 Hol angyalok között honol a béke:
 Titeket elhagyott s velők lakik.
 Ah nem a forróház gyilkolta meg,
 Mint más halandót, sem nem a hideg:
 Csak jó szíve miatt nincs márma itt.

Alázatos lelkének fénysugara,
 Midőn a magas égbe érkezett,
 Olyan nagyon hatott a menny urára,
 Hogy keblét édes óhaj lepte meg:
 Föl vágyott hívni oly nagy üdvösséget —
 Ne lakjék földön, ám a föld felett,
 Mert látta, olyan szűzi, tiszta lélek
 Hogy hozzá nem méltó a földi élet!

III. S most térjünk át Dante e legelső, talán 24—25 éves korában szerzett művétől a „Canzoniere“ című gyűjteményre, melynek versei közt van többféle:, oly szerelmi versek, melyek úgy látszik az „Új Életéből“ maradtak ki, négy olyan canzone, melyek Dante egy másik szerelmére látszanak vonatkozni, allegorikus-bölcsészeti költemények, s végre vegyes tartalmúak, melyek nagy részére nézve szerzőségét kétségbe vonják. Ezek közül azt a négy canzonét „rime pietrose“-knek szokták hívni, mivel egy Pietra nevű nőről van bennök szó, a kinek igazi nevét eddig sokféleképpen, de hiába találgattak. Hangjuk merőben elüt Dante egyéb versei hangjától: szenvedélylyel, majdnem szilajul ostromolja bennük a „kőszívű“ hölgyet; egy helyütt bele akarna kapni szőke fűrtjeibe, s nem lenne irántuk „sem könyörületes, sem udvarias“, hogy boszut álljon úrnőjükön ... De a „rime pietrose“-k közül csak az az egy, melyből ezeket idézzük, valóban szép; a többiek a mellett, hogy a provencalok rímelésbeli mesterkedései is kísértenek bennük, kételyt ébresztettek az iránt is, hogy igazán való szerelem van-e bennük megénekelve s nem tartoznak-e szintén Dante allegorikus versei közé?

, Maga Dante allegorikusnak mondja már az Új Élet némely versét is: azokat t. i., melyekben ama „donna gentile“-ről van szó, a ki annyi rész-

vétet mutatott iránta, mikor Beatricet gyászolta. Mondja pedig ezt „*Convito*“ („Lakoma“) című könyvében, melyben három filozófiai versét látta el hosszú magyarázatokkal. E könyv első részének XIII. fejezetében az ablakon kinéző, szánakozó, nemes hölgy, nagy meglepetésünkre a bölcsészet személyesítője lesz. A költő ugyanis ezeket beszéli el az idézett helyen: Nagy búbánatában elkezdte olvasni Boétius könyvét, valamint Cicero „*Laelius*“-át s ezekből vigaszt merített. De valamint az ember, ha ezüstöt keres, néha aranyat talál, úgy ő is a vigasz mellett nyert egyebet is, a bölcsészet szeretetét. És ez időtől fogva eljárt a barátok iskoláiba és a bölcselkedők vitáihoz, úgy hogy rövid idő alatt — talán harmincz hó múlva — már annyira átérezte a bölcsészet édességét, hogy ez iránt való szeretete száműzött lelkéből minden egyéb gondolatot. A bölcsészetet kezdte hát megénekelni, még pedig asszony képében.

E magyarázat daczára is azonban bajos elhinnünk, hogy az „Új Élet“-beli szép asszony, a ki egy ház ablakából nézeget a költőre, valóban „*Madonna Filosofia*“ volt. Azok a részletek, melyekkel amaz episod el van beszélve, csak igen erőszakolt magyarázatokkal hozhatók vonatkozásba a bölcsészettel; így, hogy tovább ne menjünk, bajos volna meghatározni, miféle ház az, melynek ablakából a Bölcsészet részvevőén szokott kinézegetni? Dante talán később nem találta helyénvalónak könyve e részletét, melyben oly gyorsan kezd feledni az elköltözöttet, s e magyarázattal akarta az esetleg e részben fölmerült bírálatokat megczáfolni.

Sőt tovább is mehetünk; nincs kizárva az sem, hogy ama többi versek némelyike is, melyeket Dante határozottan allegorikusoknak állít, nem ily szellemben írtak meg, s hogy az allegorikus

magyarázat csak rájuk van erőltetve. Vegyük pl. azt a canzonét, mely így kezdődik: „Ámor che nella mente mi ragiona“, s melyet a költő a „Convito“ III. értekezésében magyaráz. Szó szerinti értelmében véve semmi olyat nem találunk benne, min fönn kellene akadnunk: magasztalása az istenített hölgynek, mindama superlativusokkal, melyek az „édes új nyelv“ iskolájában szokásosak voltak. De a mint a költő allegorice kezdi értelmezni, vajmi kényszeredett dolgokat kell hallanunk. A canzone negyedik stanzája pl. ezt mondja: „Oly dolgok jelennek meg külsejében, melyek paradicsomi gyönyörűséget nyújtanak: értem szemét és édes mosolyát“. Már most Dante a XV. fejezetben így magyarázza e sorokat: „Itt tudni kell, hogy a bölcsesség szemei az ő bizonyításai, melyekkel az igazságok a legbiztosabb módon láthatók, mosolya pedig az ő meggyőződései (le sue persuasioni), melyekben minden lepel nélkül mutatkozik a bölcsesség belső világossága; e kettő által érzi az ember a boldogságnak azt a legmagasabb élvezetét, mely a paradicsom legmagasabb üdve“.

Azt hiszszük, e magyarázat idézése legalább is mentheti föntebbi véleményünk kifejezését, a mely bizonyára szentségtörésnek fog látszani azok szemében, a kik Dante egész líráját allegorikusnak vallják, ki nem véve még az „Új Élet“-ben foglaltakat sem. Pedig valóban, ha el is fogadjuk, hogy Dante számos verse allegorikus célzattal is bír: azt senki el nem vitathatja, hogy ezek közül aesthetikai gyönyörrel csak azok olvashatók, melyek szó szerinti értelmökben is teljesen elfogadhatók.

Hogy különben milyen felesleges e költemények nagy részénél az allegorikus lepel, semmi sem bizonyítja inkább, mint hogy a Dante-tudósok még

ma sem egyeztek meg abban, mely verseket tartanak jelképieknek, melyeket nem. Dante a „Lakoma“ előszavában azt „mondja, hogy tizennégy ilyen canzonéját akarja magyarázni, de csak hárommal végzett. Nos hát, a többi tizenegyet, a hány Dantista, annyiféleképp állítja össze. Olyanok is vannak, a kik a főntebb idézték „pietrá“-s canzonét is jelképinek vallják, azzal a magyarázattal, hogy Dante a kegyetlen hölgy alatt szülővárosát értette.

IV. Ez allegorizáló hajlam már régebben is jelentkezett az olasz költészetben, Megvolt Brunetto Latini „Tesoretto“-jában és a többi e korbéli tan-költeményben is — igaz, „hogy nem oly komplikált alakban, mint Danténél. Őszerinte „az „írásműveket leginkább négyféle értelemben lehet érteni és kell magyarázni“ (Lakoma II., 1.), a miben — mint majdnem minden bölcselkedésében — aquinói szent Tamást követte. Az egyik — így fejtegeti az idézett helyen — a szó szerinti értelem; a másik az allegorikus, az t. i., mely a mesék leple alatt rejtőzik, a mely szép hazugság alá rejtett igazság; a harmadik a morális, a mi alatt Dante az ú. n. erkölcsi tanulságot érti; a negyedik végül anagogikus, azaz oly, a mesében rejlő igazság, mely égi dolgokra vonatkozik. Így pl. midőn a próféta azt mondja, hogy Izrael kivezettetvén Egyiptomból, Júdea szent és szabad lett: ennek anagogikus értelme, hogy a lélek kiszabadulván a bűnből, üdvözüln. A mint ebből látszik, ez a negyedik értelem tulajdonképpen csak oly allegorikus, mint a második, azzal a különbséggel, hogy allegóriája nem földi tárgyú. Minthogy pedig a Dantétól „morálisának nevezett értelem a mi felfogásunk szerint nem egyéb az említettük erkölcsi tanulságnál: a négyféle értelmezés voltaképpen kettőre redukálódik, egy szó szerinti, és egy jelképire, a minthogy Dante

is a „Lakomádban csak e két értelmezés szerint fejtegeti canzonéit.

S már most nézzük, mi a bölcsészeti tartalom, mely ez allegorikus versekben részint bennök van, részint többé-kevésbé mesterkélten beléiök magyaráztatik. E részben ne keressünk itt újat - bölcsésznek Dante nem volt eredeti, hanem kis különbséggel csak azt hirdette, a mit szent Tamástól és szent Bonaventuráról tanult, s a mit viszont ezek Aristotelesből vettek át. A lélek, mondja ő is, mihelyt életképes lett, felülről kapja isteni sajátosságát, az értelmet; a mennyei jószág minden lelket annyiban részesít, a mennyinek befogadására természetes dispositiójánál fogva elő van készítve; a tiszta intelligentiák-, vagyis angyalokra Isten fénye egyenesen sugárazik, a többiekre visszaverődve. Az égi szikra a lelket szeretni készíti, még pedig szeretni az erényes életet, a szemlélődőt inkább mint a cselekvőt. Az emberi boldogság, sőt az ember nemessége is az erény gyakorlásában áll, a legfőbb boldogság pedig magának Istennek szemlélete. E legfőbb jót idelelnem nem lehet elérni, hanem csak a másik életben, melyhez a theologikus erények útján juthatunk el. A szerelem sem egyéb, mint szellemi egyesülése a léleknek a szeretett tárgygal; a lélek annyival erősebben vágyik egyesülni egy más lélekkel, melyben az isteni szikrát látja, a mennyivel tökéletesebb, a mennyivel láthatóbb benne az, a mi isteni.

Mindez, valamint kora csillagászati ismeretei is helyet találnak ama három canzone magyarázatában, a mely ez okból a mellett, hogy kommentár, egyúttal egész encyclopediája a Dantekorabeü tudásnak. Előadásmódja terjengős, aprólékoskodó, nehézkes; okoskodásai a mai olvasónak szemében gyakran naivaknak tűnnek fel; csak az fogja őket élvezhetni, a ki amaz idők filozofá-

lásában otthonos, a ki bír annyi szaktudomány-nyal, hogy azok álláspontjára helyezkedjék, akik számára e könyv Íratott. Van azonban a „Lakomádnak egy része, melyet laikus is megért; az, a melyben az olvasót előkészíti az egyes ételek, már mint canzonék, élvezhetésére. Az első „tractatum“-ban ugyanis Dante szükségesnek tartja mentegőtődni, a miért ily magasztos tárgyú munkát nem latinul, hanem „vulgáris“ nyelven szerkeszt. S e vádiratban a legnagyobb hévvel támad azok ellen, a kik megvetve a honi nyelvet, elsőbbséget adnak a francziának, a mi szerinte „örökös gyalázatuk“-ra válik. (XI. fejj.) Az a rövid szakasz, melyben elmondja, miért szereti a sokaktól megvetett „pórias“ nyelvet, a melyben szivéből és nem eszéből vett érvekkel igazolja magát: egyike a legszebb soroknak, melyeket írt.

Dante munkásságának ez egyik legfényesebb oldala; a latinul, francziául és provencal nyelven írókkal szemben a hazai nyelv művelését hirdette, még pedig nem a tájnyelveken, hanem egy *egységes*, az ország minden részén egyaránt érvényesülő köznyelv, a *volgare illustre* útján. Előttünk, a XIX. század magyarjai előtt, a kiknek fülébe már közhelyként cseng az a formula, hogy „nyelvében él a nemzet“, szinte különösnek tetszhetik, hogy ennek a ma már útszéli igazsággá emelkedett tételnek hirdetését a lángész bizonyítékának lehessen tekinteni. Pedig hosszú századok után, melyek alatt — mint bevezető sorainkban említettük — Itáliában csak idegen nyelveken vagy legfeljebb az olasz tájnyelvek egyikén írtak, Dante volt az első, a ki szóval és tettel bizonyította, hogy valamely nemzet egyéniségének kifejtésére legelőször az szükséges, hogy egységes nyelve legyen. Hiszen még nemcsak kortársai — pl. Giovanni del Virgilio — hányták szemére, hogy mért énekel a

plebs nyelvén, hanem még egy-két nemzedékkel halála után is, Petrarca és Boccaccio nem olasz, hanem latin munkákkal akarták a halhatatlanságot kivívni! Dante még maga is a „Vita Nuova“-ban csak annyit követelt, hogy a szerelemről köznyelven kell írni, mert a nők csak ezt értik. Még itt, a most szóban forgó *Lakomában* is megengedi, hogy a latin nyelv „nemesebb“ az olasznál, s e tételét csak egy későbbi munkájában, melyről alább lesz szó, a „De Vulgari Eloquentia“-ban fordította meg olyképen, hogy az olasz nyelvet illeti az elsőség. De már a *Lakomd-ban* is Itália utálatos gonoszainak mondja azokat, „a kik silánynak tartják a drága köznyelvet“, örök szégyennek és gyaláznak tartja azok eljárását, a kik a mások köznyelvét ajánlják és a sajátjukat megvetik; ő bízik a sokaktól megvetett köznyelv diadalában: új napnak hirdeti azt, *sole nuovo-nak*, mely világosságot fog adni azoknak, kik még homályban tévelyegnek.

V. Mind a mellett, hogy Dante, miként láttuk, annyi lelkesedéssel kelt síkra az olasz nyelv használata mellett: a kor szokásának hódolva, ő is latinul írta meg két terjedelmes munkáját. Az egyik, melyet már említettünk, a köznyelvről szól, vagyis inkább a köznyelvi ékesszólásról („De vulgari eloquentia“), a másik, melyet Dante politikai programjának ismertetésekor szintén szoba hoztunk, a monarchiáról („De monarchia“).

Amabban Dante úgy látszik az olasz nyelv költészettanát akarta megírni, a melyet az ő idejéig senki még fejtegetés tárgyává nem tett. Ám ez a munkája is, miként a „Lakoma“, töredék maradt; teljesen csak első részét írta meg, a másodikban pedig, a canzone tárgyalásánál, abbahagyta könyvét, mely úgy hiszik négy részre volt tervezve. Ha tekintetbe vesszük, hogy Dante az olasz nyelv tudományos tárgyalása dolgában

egészen önállóan, minden előző nélkül járt el: nem fogjuk csodálni, hogy az ismeretek akkori állása mellett számos tévedésbe kellett jutnia. De e tévedésekben is sokszor közel járt oly igazságokhoz, melyeket csak századokkal ő utána állapított meg a filológia. Dante pl. azt hiszi, hogy a latin nyelv „számos nép egyetértésével állapotott 'meg“, de e ferde fölfogás mellett ott találjuk annak a jelzését is, hogy a román nyelvek nem a latinból származtak, hanem a latinnál régebben is használatban voltak — a mi közel jár ahhoz a ma általánosan elfogadott elmélethez, hogy a román nyelvek a latin „sermo rusticus“ átalakulásai.

Érdekes az is, miként nyilatkozik Dante az olasz tájnyelvekről. Tizennégyet vesz sorra, és mind a hányról élesen ócsárló szavakat hallat — még a toszkánairól is, melyet pedig a flórencziek a legkülönbnek tartanak. Mindezek fölé helyezi az „udvari“ olasz nyelvet, azt t. i., melyet az irodalom legjobbjai használnak, és a mely szerinte az olasz nyelv „alapforma“-ja. Ma persze már senkisem kételkedik abban, hogy ez „alapforma“ föltevése képtelenség, és hogy az irodalmi olasz-ság alapja nem egyéb, mint a Dantétől elítélt toszkánai tájnyelv.

A könyv második részében azt fejtegeti Dante, hogy ez „illustris“ nyelv, minthogy a legjobb ^ az összes vulgáris nyelvek között, csak a legméltóbb dolgok tárgyalására használtassák; e legméltóbbak pedig szerinte a harcz, a szerelem és a derékség. A költői stílus is szerinte háromféle: tragikus, komikus és elegiakus. A tragédiába a „felső“ stílus való, a komédiába a „közepes“ stílus, az elégiába az „alsó“. Az első stílus az „illustris“ köznyelvet kívánja meg, a második majd az illustris, majd az alacsony (humile) köznyelvet, a harmadik pedig csakis az alacsonyot. (Erre a fel-

osztásra majd hivatkoznunk kell alább, a hol a „Divina Commedia“ címéről lesz szó.) A stílusról való e fejezetek után Dante áttér az egyes műfajokra, melyek közül azonban, miként említettük, csak a *canzonéval* végez, azzal sem egészen. Itt van munkájának metrikai része, melyben szól a *canzone* egyes részeiről, a stanzákról, a stanzák lábairól és szótagjairól, a rithmusról (de egészen mást értve alatta, mint ma értünk) stb. Ilyen metrikai szabályok föllállítása dolgában Dante nemcsak az olasz nyelvet illetőleg volt a legelső; az ő koráig még a latin nyelven kívül egyetlen egynek sem írták meg prozódiaját — pedig láttuk, hogy a *langue d'ocnak* és a *langue d'oilnak* irodalma sokkal régebbi keletű volt a „*lingua di si*“-énál.

Dante másik latin munkája, mint már címe is jelzi, politikai tartalmú. Tulajdonképpen vitairat volt, melylyel a nagy flórenczi az ő politikai ideálja, a pápasággal egyenjogú egyetemes római császárság mellett szállott síkra. Ehhez képest munkáját három részre osztotta. Az elsőben azt bizonyítja, hogy az emberi társadalom jóléte és a világ lehető legjobb berendezése csak a monarchia mellett lehetséges; a másodikban azt, hogy a monarchikus, illetve császári hatalom gyakorlása történelmi és természeti jog szerint csak a római nép császárájának kezében lehet; végül a harmadikban, mely Dante céljai tekintetéből a legfontosabb volt, az van kimutatva,^ hogy a császári hatalom nem függhet a pápától, mert miként emez, az is egyenesen Istentől való. Mind a három tétel bizonyítása természetesen az akkori scholastica fegyvereivel történik; az érvek között azonban a sok gyenge mellett akad számos olyan is, kivált a mű harmadik részében, a melyeknek súlyából az idő semmit el nem vehetett. Arra az

állításra pl., hogy Hadrián pápa hitta Nagy Károlyt Rómába és ő tette fejére a császári koronát, azt feleli, hogy ebből még nem következhetik a császári hatalom függése, mert hiszen fordítva is történt: Ottó császár helyezte vissza Leo pápát a pápai székbe és ebből senki sem vonja le azt a következtetést, hogy a császárok rendelkezhetnek szent Péter székével.

Dante, legrégebb életírói tanúsága szerint számos levelet is írt, melyek közül még Boccaccio többet ismert. Mi is említettük a költő életrajzában egy-két epistoláját: így különösen azt, melyet VII. Henrik császár jövelekor az olasz nemzethez, majd meg Flórenczhez és magához a császárhoz is intézett. Ezeken kívül mindössze tizenegyet tartalmaz az „Epistola“-k Torri-féle gyűjteménye. Valamennyiök körüi sok vita folyt, és a tizennégy között nincs egy sem, melynek hitelességét egyik-másik oldalról kétségbe ne vonták volna; sőt Scartazzini pl. annyira megy, hogy mind a tizenegyet hamisításnak hirdeti. Azok-e vagy sem, ne kutassuk. Irodalmi értékök nem nagy, és igazi fontossága csak egyetlenegynek van közülök: annak, a mely Cangrande della Scalához, Verona urához van intézve. Ez az egy levél ugyanis az „Isteni Színjátékáról” szól. Térjünk rá erre.



III. A „Divina Commedia“.

1. Előzői, alapeszméje, kerete, nemzeti tartalma.

Képzeljük magunk elé a harminczegy éves költőt, a kit honfitársai a leggyalazatosb vádak alapján száműznek abból a városból, melyen lelke egész erejével csüngött. íme ő, a ki hazája legkülönb fiának érzi magát, kénytelen vándorbotot fogni és „majdnem koldusképpen“ bolyongani Itália városaiban, megízelve, mily „sósízű a mások kenyere“. Szíve tele van véghetetlen keserűséggel; fáj neki, hogy el kell szakadnia gyermek- és ifjúkora kedves tanyájától; fáj neki, hogy szülővárosa nemhogy megbecsülte volna, szégyennel tetézte; fáj neki, hogy politikai ideáljának valóságában már alig lehet remélnie, és szenvedélyes lelkében mérhetetlen gyűlölség kél mindazok iránt, a kiknek közvetett vagy közvetetlen része volt nyomora előidézésében; égő agyában formak a gondolatok, melyek ki akarnak törni belőle;^ ki szeretné önteni minden jaját, minden bosszúvágyát; és költői elméje formát keres, formát, melybe beleférjen mindaz, a mivel szíve és agya tele van, melyben megátkozhatja, a kik üldözték, megáldhatja, a kik segítették, melybe beleférjen teljes képe az ő hatalmas énjének, és teljes képe az ő vérrel és szenynyel tele korának. És megfogamzik

benne a legmerészebb költői conceptio, melyet csak ismer a világirodalom: megfogamzik benne az Isteni Színháték terve, egy túlvilági látomásé, melyben bejárja a poklot, a tisztító helyet és a paradicsomot, elhelyezve e három országban mindazokat, a kiket gyűlöl, mindazokat, a kiket szeret. E fenséges terv jóformán „a levegőben“ volt. A középkor keresztényeinek lelke tele volt a más-világ képeivel; a mit már a görögöknél Ulysses, a latinoknál Aeneas felől regéltek, hogy t. i. leszálltak a Tartarusba: azt a catholicismus elmondja Krisztusról, a ki leszáll a poklok országába, hogy a mennyekbe vigye a patriarchák lelkeit. Később a mystikusok, a visionariusok hirdették a sirontúli élet csodáit, és egyre-másra keletkeztek a legendák, melyekben valamely ssent megjárta ama rejtelmes országokat. Kedvencz tárgyai voltak e legendák a prédikátoroknak ép úgy, mint az író embereknek. Annyi volt az efféle legenda, hogy egy kiváló olasz tudós, D'Ancona, egész kis könyvet írhatott róluk, melynek azt a czímet adta, hogy: „Dante előzői.“ Sorban foglalkozik itt szent Pál, szent Brandanus, szent Patrick, Albericus látomásaiival; legtöbb figyelmére azonban egy írországi effajta legendát méltat, a Tundalusét, mint a melyben legtöbb rokon vonást talál a Dante le irta visióval. Tundalus a legenda szerint fiatal és délczeg írországi levante volt, a ki azonban nem gondolt lelki üdvösségével. Egyszer ebédközben elalél, földre rogy és halottnak látszik. Teste három nap van kiterítve, és már temetésére készülnek, midőn hirtelen fölegyenesedik, meggyón, a szegényekre testálja minden vagyonát, azután elmondja ama három nap csudálatos történetét. Lelke kiszállván testéből, nagy rémület fogta el, mert bűnös életére gondol. Egy sereg démon veszi körül és fogvicso-rítva jelenti neki, hogy poklokra jut. íme egyszerre

gyönyörű ifjú jelenik meg előtte: őrangyala, a kit a mennyei irgalom küldött. Ez megjelenti neki, hogy igenis bűnhődés várja, de azután ismét vissza fog térhetni az életbe. A démonok üvöltve kelnek ki az Isten ez igazságtalansága ellen, de aztán mégis magukra hagyják Tundalust és az őrangyalt. Ezek útnak erednek, s elérkeznek egy mély völgybe, mely tele van égő szénnel; egy óriási roston tömérdek lélek sül, melyek elolvadnak s lefolynak a szénre, hogy aztán ismét előbbi alakjukat öltsek fel. Itt kezdik bűnhődésüket az apa-, a testvérgyilkosok, a gyilkosok általában és büntársaik. Innen, keskeny úton, egy hegység felé tart Tundalus, a hol egyfelől kénes tuz lobog, másfelől hó- és jégeső van és rettenetes szél süvölt. Itt várják a cselhányókat a démonok, a kik izzó vasvillakkal majd ide, majd oda dobálják őket. A gögösök egy sötét völgy fenekén levő kénes folyóban hevernek, a fősvényeket egy Acheron nevű rettenetes szörnyeteg kapja be szájába, melyben ezer meg ezer ember talál helyet. így vezet az őrangyal Tundalust a purgatoriumon, majd a poklon is keresztül, mígnem eljutnak a paradicsomba. Itt is különböző helyeken vannak a vértanúk, a templomok építői, az angyali seregek. Mialatt Tundalus elmerül az üdvösség szemléletébe, kísérője figyelmezteti, hogy immár vissza kell térnie a földre. S ekkor fölnyitja szemét — a vízió-
nak vége.

Hasonló a szent Patrick legenda, mely szintén egy írországi kolostorból terjedt el. A lovatot ebben Ovvennek hívják; ez is lemegy az alvilágba, a hol látja, a különböző bűnösök hány különféle módon lakolnak; némelyeket kígyók falnak, máj sok lángoló vermekben jajgatnak, vagy sistersgő folyós ércben úszkálnak. — Alberik barát víziójában is hasonlót látunk; a paráznák itt jégbe

vannak temetve, azok az anyák, kik gyermekeiktől megtagadták a tejet, emlőikkel fákön függenek, a házasságtörő asszonyok égő máglyák fölé vannak akasztva, az ünneprontók tüzes lépcsőn járnak fel s alá, a zsarnokok tüzes golyókba vannak zárva stb.

Van számos oly vízió is, melyek szerzőinek nem annyira erkölcsjavító, mint inkább politikai céljaik voltak. Azok, a kik a clerusnak földi javakat adományoztak, a kik a pápák és püspökök parancsainak hódoltak, dúsán meg vannak bennök jutalmazva; a kik valamiben nem az egyház világi céljainak kedvére jártak el, rettentően bűnhődnek, így egy becsületes német gróf, a ki életében mindig jámborul élt, tüzes létrára kerül, mert tizedik nagyatyja elvett egy darab földet a mainzi püspöktől, s o nem adta vissza.

A barátok ez irányzatos vízióit azok is utánogatták, a kik egészen ellenkező célokra akarták őket felhasználni. Ebben a troubadourok és trouvère-ek jártak elől, a kiknek egyike, valószínűleg Raoul d'Houdain egy „Voye du Paradis“ című versében keservesen panaszkodik a barátok romlott erkölcssein.

De nemcsak a legendák, a komoly és tréfás elbeszélések foglalkoztak a túlvilági élet képeivel, hanem a mysteriumok is. Ilyenről Villani florenczi krónikás is említést tesz. 1304-ben adták elő az Arno hídján a „Végítélet napja“-t, a mely alkalmal a híd leszakadása miatt tömérdek ember vesztette életét.

Mindez bizonyítja, hogy a „Divina Commedia“ anyaga jóformán a nép köztudatában volt, mint a tömeg képzelődéseinek legkedvesebb tárgya, mondhatni a legnépszerűbb a középkor minden költői anyaga között. S igaza van a német Gasparynak, hogy e választást a lángész egyik leg-

szerencsésb ötletének tartja. Hogy mikor keletkezett ez ötlet, más szóval mely időben kezdett Dante nagy munkája tervével foglalkozni, arra nézve meg ma is foly a vita. Némelyek a Vita Nuova“ befejezéséből, melyet az illető helyen mi is idéztünk, azt akarják következtetni, hogy már 24—25 éves korában érlelte hatalmas tervét Remélem, hogy olyat mondhatok e nőről — így szólt — a minőt még nem mondtak egyetlen aszszonyról sem.“ De e helyből csak annyit lehet következtethetni, hogy Daniénak már a „Vita Nuova“ befejezésekor szándékában volt még egy nagyobb munkát írni, melyben Beatricét ünnepelje; de hog^y e munkát olyannak gondolta-e, a minőnek később megírta, vagy általában valamely határozott formában képzelte-e el, nem tudhatni. Csak annyit állíthatni némi bizonyossággal, hogy Dante száműzetése első tíz esztendejében foglalkozott a Divina Commedia megírásának eszméjével és tán az ily nagy műhöz szükséges előtanulmányokkal, és hogy aztán abban az időközben írta meg, mely VII. Henrik császár halálától az ő elhunytáig terjedt. Életében a teljes munka nem került a nyilvánosság elé y egyik-másik énekét talán közölte barátjaival, pártfogóival, s ez úton ismertekké is lettek, de az egészet, ismételjük, csak halála után állították össze fiai: Jakab és Péter.

„Divina Commedia“-nak nem ő maga címezte munkáját. Az ő kézírata csak ekkép kezdődött: „Incipit Comoedia Dantis Alagherii“. E cím magyarázatát a költő maga adja, még pedig abban a Cangrande della Scalához intézett levelében, melyről előbbi fejezetünk végén kellett megemlékeznünk. A középkori költészettani fogalmak szerint comoediának az oly költői elbeszélést nevezi, mely ellentétben a tragoediával, valami vi-

szontagsággal kezdődik és jól végződik; a tra-
goedia elejente nyugodt, később pedig borzalmas.
Másfelől — teszi hozzá Dante — comoediának
neveztem e könyvemet azért is, mert „alacsony
köznyelven“ van írva. Hogy ez mit jelent, arra
már szintén rámutattunk a „De vulgari eloquentia“
tárgyalásánál. Ez okokból nevezte hát Dante mun-
káját „Commedia“-nak, a mit tehát nem egészen
helyesen fordítunk mi magyarok „színjátékának;
a „Commedia“ itt a „Tragédia“-val ellentétben van
használva, már pedig a „Színjáték“ szó általános
fogalmat jelent, mely alá a víg- és szomorújáték
is elfér. De minthogy a „vígjáték“ szó sem felel
meg annak, a mit Dante a „comoedia“ alatt értett,
s mert másrésről az „Isteni Színjáték“ cím már
nálunk meggyökeresedett: meg kell e kifejezés
mellett maradnunk. A „Commedia“ címhez csak
az utókor csatolta a „Divina“ jelzőt, akár mert a
tárgy nagyságát, akár mert a költemény értékét
akarták ezzel jelezni.

Ugyanabban a Cangrande della Scalához
intézett levélben, mely a „Commedia“ címéről ad
felvilágosítást, Dante a munka alapeszméjéről is
szól. Láttuk már lírai versei tárgyalásánál,
hogy kora allegorizáló hajlama őt is mennyire
rabul ejtette, s így természetes volt, hogy élte e
legnagyobb munkáját is kétféleképpen akarta ér-
telmeztetni: szószerint és allegorice. „Nos hát, így
szól a költő az említett levélben, az egész munka
tárgya, csak betű szerint véve, a lelkek állapota a
halál után, saját magában véve szemügyre; mert
e körül forog a munka egész kifejlődése. Ha
aztán jelképileg vesszük, tárgya az ember, a
mennyiben akarat-szabadságánál fogva jól vagy
rosszul cselekedvén („meritando o demeritando“),
alá van vetve a jutalom vagy a büntetés igazsá-
gosságának.“ A mivel Dante nem akarhatott egye-

bet mondani, mint hogy művéből az is látható, hogy általában az emberi lélek mint kerül kárhözatra és mint jut az üdvösséghez; vagyis más szóval: Dante, a ki vezeklésül bejárja a pokol borzalmait, a tisztítóhely szomorú tájait és ez úton végre eljut a paradicsom legfőbb üdvéhez, nemcsak maga Dante, hanem általában az emberi lélek, mely csak bűneinek világos megismerése útján jut el a mennyországba. Ez a „Divina Commedia“ allegóriája, melynek alapján a benne használt simbolikus tárgyak és cselekvények majd mind megfejtethők. Igaz, hogy e megfejtés néha nehézségekkel jár, mert a költő itt-ott nagyon is sűrű lepelbe burkolta azt, a mit mondani akart, helyenként olyan sűrűbe, hogy a kommentátorok századok óta tartó munkája sem boldogult e rejtélyes passusokkal. De annyi kétségtelen, hogy a mű keretéül az az allegória szolgál, melyet említettünk. Ám, a mű nagy előnyére, ez a keret csak kevés helyen van előttünk, a hol aztán folyton magyarázatot igénylő frázisai meglehetősen csökkentik is az olvasó élvezetét. A modern közönség is szereti az allegóriát, de csak azt, a mely egészen átlátszó, mely szinte magától magyarázza meg magát; a Dante kora ellenben szerette az allegorikus mezt minél sűrűbbé tenni; tudósok számára költöttek és jelképeiket úgy alkották meg, hogy azokban minél több *tudomány* nyilvánuljon. A „Divina Commedia“ főntebbi, magának a költőnek szavaiból dedukált alapeszméje sincs igen átlátszó allegóriába burkolva. A költő — ezt mondja az első ének — az élet útjának közepén eltéved egy vadon erdőben (értsd a bűnök tömkelegében), melyből egy domb felé (a boldogság felé) szeretne haladni, de útját állja három fenevad: egy párducz (a kéjvágy), egy oroslán (a haragos, erőszakos indulat) és egy nöstényfarkas (a kap-

zsiság). Ekkor jelenik meg előtte Virgil, az ő legkedvesebb költője (az értelem), a ki megtanítja, hogy abból az erdőből csak másféle úton lehet menekülni: úgy, ha vele megy a poklon és a tisztító helyen át. Ha pedig, úgymond, tovább is akar jutni, isten szentjei közé, ott már „egy nála méltóbb szellem“, t. i. a költő holt kedvesének szelleme (az isteni tudomány, a theologia) fogja kalauzolni. Ez a „Commedia“ bevezető énekének tartalma, mely után maga a nagy utazás leírása következik, még pedig a bejárt helyekhez képest három, egyenként 33 énekre terjedő részben: az „Inferno“, a „Purgatorio“ s a „Paradiso“-ban.

Lényegében tehát, a mint látjuk, theologiai szellemű a „Divina Commedia“ kerete. De a theologikus keretben tartalma talán sokkal inkább történeti és politikai, mint erkölcsi és vallási. Majd mindig a flórenczi száműzött alakja dominál benne, a kinek lelke tele van a haza képével, a ki egyre Róma régi dicsőségéről álmodik, a kit elkésérít a pápaság, elkésérít saját szülővárosa. Ez a része a munkának tette azt nemzete bibliájává, ez van legtöbb melegséggel és bensőséggel írva. Egy szellemes olasz tudós, Isidoro del Lungo, a „Divina Commedia“ különböző helyeiből Összeállította Dante egész életrajzát, baráti és szerelmi viszonyainak történetétől egész keserves aggságáig. Ennyire tele van a „Divina Commedia“ magával Dantéval, ennyire viaskodik a mű theologiai tartalma a világgal, ennyire jogosultan mondták az Isteni Színjátékról, hogy lehetne az „Aeneis“ példájára „Danteis“-nak is hívni.

De a „Divina Commedia“ ennél is több: egyúttal nemzeti költemény is, a szó legszorosabb értelmében. Nemzeti költemény annyiban, hogy diadalát jelentette a nemzeti nyelvnek, annyiban, hogy száz meg száz helyén kifejezést lel

az az ideál is, melyet a régi Itália dicsőségének megújulásáról Dante alkotott magának, végűi, hogy a középkori Itáliának ez a költemény adja legteljesebb, leghűbb képét. Danteről, mint az olasz irodalmi nyelv tulajdonképen⁵ megalkotójáról már szoltunk és az Isteni S/éjáték nyelvi értékéről még alább is meg kelij iajd emlékeznünk. Itt csak a mű nemzeti tartalmáról akarunk még egyet-mást felhozni, kapcsolatosan azokkal, miket már fõntebb, Dante politikai ideáljának ismertetésekor elmondtunk.

A Dante elõtti olasz mûköltés,zetben alig volt nyoma a nemzeti tartalomnak. Általában a régi itáliai dicsőség eszméje már csak igen halványan élt akkor néhány kiváltságos elmében. Az 1000-djk év táján már az a szó is „Itália“, teljesen elvesztette régi jelentését; a krónikások akárhányszor megírják, hogy valaki Rómából vagy Velenczébõl elment Itáliába, ezalatt csak a lombard királyság tartományait értve. A félszigetnek századok óta tartó ziláltsága mellett a nemzeti érzület a szó modern értelmében, szinte ismeretlen fogalom volt, s csak legfeljebb mint az u. n. helyi hazafiság, mint egyes városok polgárainak együttérzése nyilvánult. Dante volt az elsõ olasz költõ, a ki felül birt emelkedni a „városi hazafiság“ szûk körén, a kiben ismét hangot nyert az egész Itália iránti szeretet. Hosszú évszázadok után õ érzi át elõször mélységes szeretettel az olasz nemzetiség fogalmát, benne tiszteli a mai Olaszország az olasz nemzeti eszme legelsõ prófétáját.

Fantasztikus vándorlásaiban igaz, hogy leg-sûrûbben szûkebb hazája, Flórencz jelenik meg lelki szemei elõtt: õse Cacciaguida, a ki hosszan beszél neki szülõvárosa hajdankoráról s megjõvendõli neki számûzetését, barátai, személyes és politikai ellenfelei stb. De azért Flórencz mellett

rendre felvonulnak előttünk Olaszország majdnem összes tájainak lakói is; a száműzött minden helyet, a hol bolyongásai közben megfordult, bele tudott szőni hatalmas terzináiba. Bolognát és Génúát, Luccát és Sienát, Parmát és Padovát, Pisát és Bresciát. Mindenütt, az alvilágban, a tisztítóhelyen és a paradicsomban, az a költő legelső gondja: nincs-e valahol „amina latina,“ „egy latin lélek“, a mi alatt mindig oly lelket ért, mely földi vándorútját Itáliában, annak bármely helyén végezte; és midőn a legnagyobb szenvedélyességgel fakad ki hazafias keserve, egyenesen Itáliát szólítja meg azokban a vészharangként zúgó sorokban:

„Ah szolga Itália, fájdalom tanyája,
Kormány talán hajó te nagy viharban . . .

A korabeli olasz életnek alig van egyéilen nyilvánulása, mely helyet ne találna költeményében, elannyira, hogy a XIII. század olasz politikai és műveltségi mozgalmainak teljes képét lehet belőle összeállítani. A nápolyi királyság Anjoui, kik közül csak az egy Martell Károlyhoz, Róbert Károly királyunk atyjához fordult szeretettel; a pártviszályoktól szétszaggatott városok, a velőig corumpált demokrata kormányok, az ittott hatalomra vergődő apró zsarnokok, s az azok udvarainál kifejlődött pompa, a sok helytt rablólovagokká lett várurak garázdálkodásai és a városok szabadsága ellen intézett merényletei, aztán az egyház élete, kezdve a „szent kulcsok“ birlőlójától az utolsó barátig, végül a császárok és a császári eszme nagy szerepe ama korszak forrongásaiban: mindez ábrázolásra talált a három nagy Canticában, s főkép a Pokol borzalmas bolgiáiban. A gvelf és ghibellin harczok minden focusanak ismerte ádáz viszályait, ismerte e viszályok szítóit

és pártállásához képest kora majdnem valamennyi szereplő férfiaról itelt, elhelyezve őket a túlvilág büntető, vezeklő vagy üdvözítő köreiből. Ama kor híres szerelmei, kedves olvasmányai, költőies tudósai, zenészei és festői — mindebből képet ad az a csodálatos, gigási panoráma, melyet Dante képzeltehetse megalkotott. Igen, a Divina Commedia a középkori Itália tükre, soha utól nem ért megtestesítése az olasz nemzet egy nagy szakának, s ha nem volna egyéb, mint ez, már akkor is megérdemelné, hogy az olasz nép áhítattal nézzen fel megteremtőjére, a ki neki *nemzeti eposzt* is adott.

S most kísérjük a költőt csodálatos útján végig.

2. A pokol.

Miután Virgil a csüggeteg lelkű dalnokba bátorságot öntött, elmondva neki, hogy magának Beatricének óhajtására lőn kísérője: megindulnak „a bérezés úton, a vad rengetegbe“, (II. ének) s a pokol borzalmas feliratú kapuján át belépnek a pokol tornáczába.

Dante pokla óriási tölcsér, melynek szája a föld felszíne alatt terül el, csúcsa pedig lenn van a föld középpontjában. E tölcsér oldalain vannak a pokol egyes osztályai, melyek tehát folyton kisebbedő köröket írnak le. Ekkép Dante pokla kilencz részre (körre) van felosztva. AII.—VI. körben azok vannak, kiknek bűne mértéktelenségben, az utolsó háromban azok, a kiké „gonoszságban és baromiségben“ gyökerezik. (Ez a középkori osztályozás, mely mai szempontból sok részben visszának látszik, Aristoteles erkölcsstanára van alapítva.) A mértéktelenségből származó bűnök bűnhődési helyein találjuk: a 2-dik körben a testi szerelem vagy ér-

zékiség által vétkezőket, a 3-dikban a falánkokat vagy tobzódókat, a 4-dikben a fősvényeket és a pazarlókat, az 5-ikben a haragosakat és dühöngőket, valamint az ellenkező tulságban lévő szenvteleneket, végre a 6-dik körben az eretnekeket és hamis vallási tanok hirdetőit.

Most magas hegyszakadék után a pokol második főosztálya következik: a gonoszság- és baromiságé. Itt a 7-dik körben az erőszaktevők vannak, még pedig három alosztályban: az embertársaik ellen erőszakoskodók (zsarnokok, gyilkosok, rablók), az önmagok ellen erőszakoskodók (az öngyilkosok és javaikat elfecsérlők), végre az Isten, a természet s a művészet elleni erőszak bűnében leledzők.

A nyolczadik kör, a pokol legterjedelmesebb köre, már tíz részre (malebolge, „büntömlők“) oszlik, melyekben a csalók tízféle faja lakozik: kerítők és csábítók, hízelgők, simoniakusok, jóslók és kuruzslók, vesztegetők és hivatalkufárok, képmutatók, tolvajok, rossz tanácsadók, konkolyhintók és hamisítók.

A kilencedik körnek, az árulók körének, szintén négy alosztálya van: a Kainában a saját vérök árulói, az Antenoraban a haza-árulók, a Tolomeaban a barátaik árulói, a Giudeccaban a jóltevőik árulói bűnhődnek. Végre a kilencedik kör alatt, a föld középpontjában van a rettenetes Lucifer óriási alakja.

A pokolnak tehát csak nyolcz köre van büntetéshelynek rendelve, mert az első, a „limbus“, azokat foglalja magában, a kik nem esnek a keresztyén törvény ítélete alá: a keresztyénség előtti pogányokat. Végre, a mint említettük, van a pokolnak tornacza is, a hova azok jutnak, kiket még a pokol sem fogad be: a kik sem nem jók,

sem nem rosszak, a kik a harcokban a közömbösség, a semlegesség elvét vallják.

Ilyen a Dante poklának felosztása, melyet természetesen nem mindjárt az első énekben, hanem csak később, a mű egyes részeiben elszórva, ismertet meg velünk a költő. E felosztás, mely mint mondtuk, a középkor scholasticismusának folyománya, ne riaszson el bennünket. Sem ez, sem a középkor theologiai meg egyéb tudásának számos különösége, melyekkel Dante költeményében bőven találkozik a mai olvasó, ne térítse ferde irányba Ítéletünket. A pokolnak ez az aprólékosan kiczirkalmazott képe, mely oly pontos, hogy még az egyes körök méreteit is meg lehet állapítani, a mi ízlésünknek nem felel meg. Mi egy visióban nem szívesen látunk geometriai adatokat; nemcsak megbocsátunk, ^ hanem meg is kívánunk bizonyos határozatlanságot, bizonyos elmosódó körvonalakat. Szépen fejezte ki ezt Goethe abban a néhány sorában, melyeket Dantének szentelt, s melyekben azt mondja, hogy a költő éppen akkor, midőn valami mérhetetlent akar elénk állítani, nagyon is korlátozza képzelő tehetségünket. De hát Dante úgy tudásában, mint hitében még egészen a középkor gyermeke volt. Az egyházi atyák is tömérdek pontos részletet mondtak a pokol berendezéséről, s ily pontosságra törekedett ő is, még pedig összes tudásának felhasználásával. Különben, maga e felosztás csak nagyon másodrendű kérdés; mi legalább első sorban nem annak tulajdonítunk fontosságot, milyen *kategóriákban* hozza elénk a költő alakjait, hanem hogy mily alakok azok és mily módon állítja őket szemünk elé. Ama felosztásban, ép úgy mint az egész munka keretében, inkább a középkor tudósa nyilatkozik meg; ez lehet ránk nézve idegenszerű. De ha a *költő* kezdi meg munkáját,

minden kor és minden nemzet meg fogja érteni és meg fogja csodálni; a tudomány tanai máról holnapra nevetséges hazugságokká válhatnak, a költői lélek nyilvánulásai nem veszhetnek értékükből.

S e szükséges kitérés után menjünk vissza vándorainkhoz, a pokol előcsarnokába, a semlegesek és gyávák közé. Kiket gyűlölhettek jobban a költő, a szenvedélyes pártember, mint azokat, a kik nem voltak sem fehérek, sem feketék:

„Az ég nem szennyezi be ilyenekkel
Fényét — s a pokolnak se kellene,
Dicsőségük a gonoszoknak sem kell!“ *)

S már itt tör ki Dante gyűlölete VIII. Bonifác ellen is; őt magát még nem tehetette ide, hanem igenis azt a szegény, gyöngé remetét, Pier Morronét, a ki V. Coelestin név alatt a pápai széken is ült, s a ki — Dante szerint gyávaságból — rábiratta magát, hogy mondjon le méltóságáról és adjon helyet VIII. Bonifácznak. Igazságtalan Ítélet, a minőt még sokat találhatni a „Divina Commediá“-ban. Dante egészen subjectiv szempontból nézte a világot s az embereket; Coelestin helyet adott a gyűlölt Bonifácznak — s ezért őt, a jámbor anachorétát is sújtja haragja. (III. én.)

A pokol első körében, a limbusban, a Krisztus előtt élt pogányok s a Krisztus után élt keresztetlenek csupán azzal bünhődnek, hogy bizonyos csöndes vágyódás él bennük a legfőbb üdv után, melyet hogy valaha el is érhessenek, nem remélhetik. Itt talál helyet Dante, hogy költői önérzetét nyilváníthassa. Az ókor négy költője, kiket

*) A verses idézetek Szász Károly fordításából valók.

ő legkülönbeknek tartott, Homér, Horác, Ovid és Lukan, csatlakozik Virgilhez, s azután üdvözlük magát Dantét:

„Sőt részesültem még főbb tiszteletben:
Hogy a maguk körébe fogadának,
E szép csoportban hatodiknak lennem.“

Itt találkozik aztán az ókor bölcseivel, élükön Aristotelessel, a trójai monda és a római történet kiválóbb alakjaival, s végre a Krisztus utáni pogányok sorából az egyetlen Szaladin szultánnal (IV. ének.)

A második körben, hol azok lakoznak, kiket szerelem vitt bűnbe, „jajgatás és iszonytató siralmak“ érik a költő fülét. Siket sötétség nyeli be a fényt; zúg és zavarog minden, mint a viharzó tenger, melyen ellenkező irányú szelek száguldanak végig; s ez a pokoli forgószél, melynek soha sincs szünete, a levegőben tovább sodorja az el-kárhozottakat, a kik ordítanak, átkozódnak, nyögnek ... Kettejüket Dante meg is szólítja, s azok, „mint két galamb, kiket szerelmi vágy hajt és szinte mozdulatlanul kifeszített szárnyakkal repülnek át a légen az édes fészek felé“, úgy jönnek a költő elé. A nő Francesca da Rimini, a férfi Paolo di Malatesta, önnönsógora, a kivel vétkezett s a kivel együtt küldte őt másvilágra a megcsalt férj boszuló kardja. Az az ötven sor, melyben a költő Francescával beszélve, meghallja ettől bűnbe jutása történetét, egyik legszebb és méltán leghíresebb helye az Isteni Színjátéknak. (V. ének.)

A harmadik kör falánkjait és tobzódóit folyton veri a jég, a hó, a mocsokvíz, míg az őrtálló Cerberus a lelkeket karmolja, nyúzza és feldarabolja. Dante itt egy honfitársával találkozik, Ciaccóval, a ki keserű szavakkal megjósolja neki a fehérek közeli leveretését. Az utazás ugyanis a

költő föltevése szerint 1300-ban megy végbe, a feketék pedig, mint tudjuk, csak 1302-ben bírtak túlsúlyra vergődni. (VI. ének.) A negyedik kör fősvényei és pazarlói, két külön csoportba verődve, nagy súlyokat hengergetnek mellükkel egymás ellenében. Senkit a költő név szerint meg nem nevez, csak a sok ittlévő papra, bibornokra és pápára utal. (VII. ének. 1—96.) Az ötödik kör haragosai sárban hemperegve ütik, verik és marcangolják egymást. Itt is egy honfitársával találkozik Dante, Filippo Argentivel, a kire vad gyűlölettel támad rá, előttünk ismeretlen, de valószínűleg személyi természetű okokból. (VII. ének 97.—130. VIII. ének.) A hatodik kör eretnekeihez érünk most, a kik lángoló sírokban fekvé bűnhődnek. A flórenczi ghibellinek egy pártvezére, Farinata Degli Uberti, s sýnylódik e helyen, s alkalmat ad egy a két flórenczi pártról folyó beszélgetésre. Itt találja Dante legjobb barátjának, Guidó Cavalcantinak atyját is, s megnyugtatja a fia életben léte felől aggódót. A költő vallásbéli szigora e helyre juttatja IL Frigyes császárt is, a szicziiai dalnok-királyt. De a császár mellett ott van egy pápa is: Anasztáz. (IX., X. és XI. ének.)

Az erőszakosok köre, mint az olvasó emlékezhetik, három részre oszlik. Az elsőben, a hol azok bűnhődnek, a kik embertársaid ellen követek el erőszakot, a zsarnokok és gyilkosok, a büntetés abból áll, hogy a kárhozottak a Phlegeton forró vérhajjaiban főnek. A régi zsarnokok közül itt van syracusai Dionysius, Attila stb., az újak sorában a vad Ezzelino da Romano, II. Frigyes veje és helytartója Lombardiában, egy estei Obizzo; itt van az a Guido di Montfort is, a ki 1270-ben egy viterboi templomban megölte III. Henrik angol király unokáját, s végre egy-két Dante-korabéli hírhedt útonálló. XII. ének.)

A hetedik kör második részében az öngyilkosok fatörzsökké vannak átváltoztatva, melyek gallyait a háрпиák eddegélik, míg ugyanitt a tékozlókat ádáaz véredek marczangolják. Amazok sorában ott van Pier delle Vigne, II. Frigyes kancellárja, emezek közt néhány akkoriban ösmert könynyelmű ifjú. (XIII. ének.)

A hetedik kör harmadik részében az isten-tagadók, a sodomiták és az uzsorások vannak együtt. Az első rendjéből csak az egy Capaneus van említve, a hét Thébe-ostromló egyike, a ki csak Zeust tagadhatta ugyan, de a kit sajátóságos okoskodással mégis e helyen bűnhődtet a költő. A sodomiták között csupa kortársával találkozik, első helyen Brunetto Latinivei, a kit már ismerünk, s a kit Dante megható szeretettel üdvözöl. A többiek, valamint az uzsorások nevei is ma már ismeretlenek s a mai olvasót alig érdekelhetik. (XIV-XVI. ének. XVII. ének 1—78.)

Most érkezünk a nyolczadik körbe, a hol a csalók a tíz „malebolge“-ben tízféle büntetést szenvednek. A kerítők és csábítók démonok korbácsütéseitől jajgatnak; a hízélgők ganéjba vannak sülyesztve; a simoniakusok fejjel lefelé gödrökbe vannak állítva, míg kiálló lábaikat tűz égeti. Itt pápák vannak, a kiknek egyike már várja VIII. Bonifácot, Dante ellenségét. Dante e helyen szövi be egyik leghatalmasabb kifakadását a papság elfajulása ellen, itt kárhoztatja legtöbb erővel a szentszék világi uralomra törekvését, (Az első „büntömlő“ a XVIII. ének 1—99. soraiban, a második u. o. 100—136, a harmadik a XIX. ének.) A negyedik büntömlő *jóslói azzal bűnhődnek*, hogy arczuk hátrafelé van fordítva. Az ókor néhány jósa mellett Dante három kortársát is itt találjuk, köztük az angol Scotus Mihályt, Bonatti csillagászt és egy jövendőmondással foglalkozó par-

mai vargát. (XX. ének.) Az ötödik büntömlő vesztegetői és hivatalkufarai égő szuroktóban főnek, melyben még az ördögök is tépegetik őket kampóikkal és fogaikkal. Két énekben, a XXL és XXII-ben, látjuk gyötrődésüket, melynek leírása a Pokol egyik legmesteribb részlete. A név szerint is megemlítettek ma már feledésbe jutott apróbb emberek. A hatodik büntömlő *hipokritái* csuhát viselnek és bő kámzsa fedi szemeiket is; kívül aranynak látszik, de valójában súlyos ólom. (XXIII ének.) A hetedik büntömlő tolvajait kígyók marják, a mitől azok rögtön hamuvá égnek, hogy aztán ismét visszakapják előbbi alakjukat; mások meg kígyók képében egymást marják és a marás folytán alakjukat cserélik. Öt tolvaj jelenik meg itt előttünk, valamennyi a költő kortársa: közelebbit egyikről sem tudni. (XXIV. és XXV. ének.) A nyolczadik büntömlőben a rossz tanácsadók lelkei lángokba vannak zárva. Ismét egy VIII. Bonifaczczal összeköttetésben állott férfiú jön elénk: Guido da Montefeltro, a pápa egyik tanácsosa, a kivel Dante Itália bajairól beszél. (XXVI. és XXVII. ének.) A kilenczedik büntömlőben, a hol a polgári vagy vallási viszályt vagy szakadást szerzők lakolnak, a büntetés abból áll, hogy ördögök folyton kettévagdadják őket, míg ők folyton újra épekké lesznek. Itt találkozunk azzal a Mosca de' Lamberti nevű flórenczivel, a ki 1215-ben oka lett a gvelf és ghibellin pártok keletkezésének. (XXVIII. ének. XXIX. 1-36.) - Végre a tizedik büntömlőben a hamisítók vannak, a kiknek büntetése négyféle: az érczhamisítók rühhel vannak sújtva, melyet folyton vakarniok kell; a saját személyök meghamisítói egymást harapdálják; a pénzhamisítók vízkórtól szenvednek, a szavuk meghamisítói folytonos forró lázban vannak. Az ókor alakjai közül itt van Myrrha, Putifár felesége és

a görög Sinon; a többiek Dante korabeli jelentéktelen emberek. (XXIX. 40-139. és XXX. ének.)

A nyolczadik kört képező e tíz büntömlő után átme gyünk az utolsó körbe, az árulókéba, mely ismét négy, ugyanazon központtal bíró körre oszlik; őrei az óriások: Nimród, Ephialtes, Antaeus stb. A Kaina alosztályban a saját vérök árulói fejjel lefelé jégben állanak. (XXXI. ének és XXXII. ének. 1—69.) Hasonló az Antenora hazaárulóinak büntetése is, a hol azonban van másféle büntetésnem is: Róger pisai érsek, a ki a gvelf Ugolinot fiaival együtt börtönbe vettette és éhhalállal veszté el, azzal lakol, hogy koponyáját egyre Ugolino rágja. Ennek rabságát, és azt, hogy az éhség mint vitte rá arra, hogy saját gyermekei húsával csillapítsa ínségét, ő maga beszéli el abban a borzadalmas szépségű kilenczven sorban, mely az Isteni Színjátéknak — a Francesca és Paolo-részlet mellett — legismertebb epizódja. (XXXII. én. 73-139. v. XXXIII. 1-90.) A Tolomeában a vendégeik és barátaik árulói szintén jégben vannak, de bár folyton sírhatnak, jéggé fagyott régebbi könnyeiktől nem lehet már sírniok sem. (XXIII. én. 91—157.) Végre a Gmdeccában, a hol a legfőbb két hatalomnak, a császárságnak és magának az Istennek árulói vannak, a pogány Lucifert találjuk, a ki szörny-alakban mellétől lefelé jégben áll; vele és általa bűnhődnek Júdás, Krisztus árulója, és Brutus és Cassius, Caesar árulói; Lucifer mindhármat fogaivaltépdeli, Júdást pedig e mellett nyúzza is. Most Virgil Lucifer szőrös lábaiiba kapaszkodik és Dantét nyakába vévén, végigmászik az óriás testén, hogy aztán a földgömb másik felén ismét kijusson a szabad ég alá, ismét vizsontlássza a csillagokat.

Ez az Isteni Színjáték első részének vázlatos, talán nagyon is vázlatos tartalma. De a rész-

letek halmozása veszélyeztette volna előadásunk világosságát és áttekinthetőségét, s ezért inkább itt, utólagosan szólunk az ábrázolás néhány jellemzetes vonásáról. Modern ember mindenekelőtt azt fogja feltűnőnek találni, hogy Dante a keresztényen pokol festésében oly tág teret juttatott a görög és római mythologia alakjainak. A biblia bukott angyalai mellett ott vannak a pogány istenségek és hősök; az Acheron révésze Charon; az alvilág bírója, a ki a szellemeknek megszabja, mely körbe menjenek, Minós; a harmadik körben Cerberus áll őrt, a negyedikben Pluto, az ötödikben a három Furia és Medusa; a Styx révésze Phlegias; a hetedik körben találkozunk Minotaurussal és a Centaurokkal, aztán a háрпиákkal, a nyolczadikban Gerionnal, Cacussal, az utolsóban Briareussal, Anteussal. Ez összekeverése a keresztényen és pogány elemeknek a középkorban rendes volt, s abban a felfogásban gyökeredzett, hogy e mythologikus alakok nem a képzelet szülöttei, hanem valódi, csak hogy a régiektől tévesen magyarázott lények voltak.

Nem terjeszkedtünk ki a föntebbi vázlatban a pokol topográfiájának ama részleteire sem, melyeket Dante elejétől végig a legplastikusabb elevenséggel tár elénk. Hogyan megy át a pokol tornáczából az Acheron túlsó partjára^ hogyan találja meg a két vándor az egyik körből a másikba átvezető utat, hogy akarják az egyes örök útjokat állani és Virgil hogyan riasztja őket vissza, hogy' nem boldogul egyszer ő sem és hogy' jön segítségükre az ég egy küldöttje, hogy ereszkednek le a VI. és VII. kör közötti magas hegyszakadékon, hogy' viszi át egy Centaur Dantét a ver folyón stb. — mindezt ismertetésünkől el kellett hagynunk.

Nem emlékeztünk meg a vándorlás idejét

meghatározó adatokról sem: hogy az út 1300. márcziusának vagy áprilisának valamelyik estéjén kezdődik, hogy éjfél van, mire az V. körbe érnek, hogy másnap reggel hat óra tájban vannak a VIII. kör negyedik büntömlőjében, délután egykor a kilenczedikben, hogy végül esti hat óra van, mikor Lucifer testén átkúsznak a másik félgömbre. Még számos ily apró részletet sorolhatnánk fel, melyek mind a költőnek a legkisebb dolgokban is nyilvánuló pontosságát és gondosságát mutatják; de e munka terjedelme arra int, hogy megmaradva a fontosabb körvonalak mellett, siessünk át az utazás másik részéhez, a Purgatoriumhoz.

3. *A Purgatórium.*

Hogy megérthessük Dante „tisztítóhely“-ének alkotását, tudnunk kell, hogy a középkor földrajzi fogalmai szerint a földnek csak egyik fele lakott, míg a másik félgömb vízzel van bontva. Maga Dante elmondja, hogy midőn a lázadó angyalok lebuktak az égből, a földgömbnek Jeruzsálemmel ellenlábás helyén estek le, s ott fúródott a föld közepébe Lucifer. A földnek ama félgömbjéről, a melyre lezuhant, minden föld eltűnt, s helyébe csupa víz tolult. Ebből érthető, hogy midőn Dante és Virgil Lucifer tagjain végigkúszva, a fölvilágra értek, tengerparton találták magukat. Itt emelkedett ki a habok közül a purgatórium hegye, melynek illetén feltüntetése egészen eredeti inventio.

A purgatóriumot, ép úgy, mint a poklot, Dante kilencz részre osztotta, melyek két főcsoport alá vannak rendelve. Az előpurgatórium után, a hol a gyónás nélkül meghaltak lelkei vannak, következik az első főcsoport: azok lelkei, a kik

embertársaiknak rosszat akartak. Ide sorolja Dante a kevélyeket (2. kör), az irigyeket (3. kör) s a haragosokat (4. kör). A második főcsoportba azok lelkei tartoznak, a kik a jót akarták ugyan, de vagy túlságosan kis mértékben, vagy nagyon is nagy erővel. Amazok, az erkölcsi tunyák, az 5. körben időznek, emezek három körben oszlanak el: a 6-ban a fősvényeket és pazarlókat találjuk, a 7-ben a falánkokat és tobzódókat, a 8-ban az érzéki szerelem bűnöseit. Végre a 9. kör, mely betetőzése a Purgatórium hatalmas gúlájának, az u. n. „földi paradicsom“. Látható tehát, hogy míg a pokolban a bűnösök jobbra Aristoteles tanai szerint vannak csoportokra osztva: itt a költő tisztán az egyház tanítását követi, a mennyiben a 2.—8-dik körbe a hét főbűnnek megfelelően helyezi el a szellemeket. A súlyosabb bűnök lejjebb, a kevésbé súlyosak följebb vannak téve. ellentétben a pokollal, a hol a legnagyobb bűn, az isten- és a császárság elárulása, egész a pokol fenekén büntetettek.

S most induljunk útnak. Hajnal van, s mikor Dante és Virgil kiérnek a föld színére, s ott, a purgatórium szigetének partján, legelőbb is a purgatórium őrével találkozunk. Sajátságos módon ez őr nem más, mint uticai Cato, a ki pedig öngyilkos is volt. Caesar ellen is fordult, s így hát kettős okból is a pokolba tartoznék. Hogy Dante mégis őt teszi meg a tisztítóhely őrévé, nem egészen kielégítően azzal iparkodnak magyarázni, hogy Cato, a ki a szabadság ügyéért meg tudott halni, itt a szabadság jelképe, „pedig a purgatórium jelentősége az erkölcsi szabadságra törekvés, vagyis a tisztulás által a bűntől való szabadulásra, az Isten fiainak dicsőséges szabadságára“. A mint a két költő a tenger partján halad, latnak egy csónakot, melyben egy angyal szállítja a tisz-

títóhelyre ítétek lelkeit. Közöttük van Dante egy jóbarátja, a zenész Casella, a ki a mint a költő e helyütt elmondja, egyebek közt megzenésítette azt a canzonéját is, mely így kezdődik: „Ámor che nella mente mi ragiona .. .“ Később, a hegy felé törekvők lelkei közt találkoznak Manfrédal, II. Frigyes császár természetes fiával, a ki bár egyházi átok alatt halt meg (az említettük beneventi csatában), az égi kegyelem mégis megnyitotta neki a tisztítóhely e pitvarát. (I.—III. ének IV. 1-18)

Az antipurgatorium első szakaszában, mondtuk, azok vannak, kik a megtéréssel életök végéig vártak. Vezeklésül annyi ideig kell itt tartózkodniuk, a mennyi ideig éltek. Dante itt egy Belacqua nevű emberrel találkozik, a kiről közelebbit semmit sem tudunk. (IV. én, 19—139.) A második szakaszban olyanokat lát a költő, a kik erőszakos halállal múltak ki s csak ekkor, haláluk perczeben tértek meg. Az ő büntetésük is az, hogy annyi ideig kell az elő-purgatoriumban lenniök, a meddig megtérésüket halasztgatták. Itt Dante nem kevesebb, mint kilencz kortársával találkozik, mind olyan olaszokkal, a kik a maguk idejében valószínűleg országszerte ismeretesek voltak, de ma már csak keveset, vagy semmi bizonyosat sem tudni róluk. (V. és VI. ének. VII. 1—69.) Ugyan e szakasz közelében ugyan, de mégsem ahhoz tartozva, hanem egymagában állva, látják a vándorok Sordellót, a mantuai troubadourt, a kit inkább egy politikai verséért, mint kétért erkölcsiségül életéért tüntet ki Dante ily nagyon. A vele való találkozás ad neki alkalmat a munka egyik legfényesebb lírai kitörésére; hetvenöt soron végig aposztrofálja a „rab Itália“-t, melynek fiai, nem védekezve külső ellenséggel szemben, egymást marják gyűlölettel. — Hazafiúi gondjainak

ad hangot a költő a harmadik szakasz rajzánál is, a hol azok a lelkek bűnhődnek várakozással, melyek valami nagy kötelességet mulasztottak el. Ide helyezi ugyanis Habsburgi Rudolf császárt, a ki elmulasztá az Itáliába menetelt s ott az egyetemes császárság szervezését, a mi Dante politikai hitvallása szerint legszentebb föladata lett volna. Kívülről még a XIII. század számos más fejedelmét is ide teszi Dante: Ottokár cseh királyt, III. Fülöp francia királyt, navarrai Henriket, arragoniai Pétert, Anjou Károlyt, a nápolyi királyt, arragoniai Alfonzot, III. Henrik angol királyt, monferratói Vilmost, Nino Viscontit, Pisa urát, és végre Malaspina Konrád herceget. (VII. és VIII. ének.)

Dante most elalszik és álmában Lucia, a megvilágosító égi kegyelem személyesítője, felviszi karjaiban arra a napsütötte magaslatra, a hol a tulajdonképeni purgatórium kapuja nyílik. A gyémánt-küszöbön angyal őrzi a bejáratot, s tőle kér bebocsátást a költő. Az angyal most kardja hegyével hét P-t karczol homlokára, ama hét főbűn (Peccata) jelvényeit, melyek a purgatórium most következő hét körében várják az üdvözülést. Dante ugyanis a purgatoriumban nemcsak passzív, mint néző megy végig, hanem maga is cselekvő személy, ő is vezeklés útján juthat csak el a paradicsomba. A tisztítóhely hatalmas ajtaja megnyílik:

S im Te Deum Laudamustól zenge
 Vegyülve édes hangokkal a leg . . .
 És attól, a mit hallottam, fülemben
 Oly érzés támadt, mintha orgona
 Hangjával olvad a dal hangja egybe,
 S majd hallható, majd nem, a dal szava.

(IX. ének.)

Az antlpurgatoriumot első körnek véve, a másodikba, a kevélyekébe jutunk. Ezek bűnhöz képest úgy vezekelnek, hogy nehéz súlyokat kell hordaniok, melyektől hajdan büszke fejük legörnyed. De nem átkozódnak, hanem alázattal tűrnek, a Miatyánkot imádkozva. Dante hármukat nevezi meg. (X. és XI. ének.)

A mint áthaladnak a harmadik körbe, az ennek bejáratát őrző angyal letörli Dante homlokáról az egyik P-t, a mi aztán minden következő körben ismétlődik; mindegyikben megszabadul lelke egy-egy Peccatumtól, és mindegyikbe könnyebben jut fel, mint az előzőbe. Az irigyek ott ülnek egymás mellett, egymást támogatva vállaikkal; szempilláikon érczfonal van keresztül húzva. Dante közülük is hármat nevez meg, jelentéktelen alakokat, de melyek egyike, Guido del Dúca, hatalmas igékkal korholja az Arnoparti városok erkölcsseit. (XIII. és XIV. ének.)

A negyedik körben a haragosok azzal vezekelnek, hogy nehéz, füsttel teli levegőt kell szívniuk. É kör leírása majdnem három énekre terjed (XV., XVI. és XVII. 1-45.), de csak egy alak van benne név szerint is megnevezve, az is olyan, kiről semmi bizonyosat nem tudunk. Annál bővebben írja le a költő az utazás külsőségeit, annál több helyet enged már itt is ama theologiai tárgyú beszélgetéseknek, melyek ettől fogva mind gyakoribbak lesznek. A XVI. énekben pl. azt fejtegeti a költő, hogy a bűnös ember hiába okolja mindenért az eget, mintha mindent ez szabna meg — holott az embernek a jóra és a rosszra szabad akarata van. Politikai ideáljait is kissé szárazabban fejtegeti ez énekben, újra is a pápasággal koordinált római császárság mellett törve lándzsát.

Az ötödik kör erkölcsi tunyai folytonos, izgalmas szaladással vezekelnek. E kör is hosszan

foglalkoztatja a költőt: a XVII. és XVIII. énekben. Itt is csak egy alakot nevez meg, itt is dominál a bölcselkedés. Bármilyen költői lángész volt is Dante, azt ő sem bírta elkerülni, hogy e theologiai magyarázatok néha nagyon is prózaiakká ne váljanak, íme pl. néhány sora a szeretet magyarázatának:

S mert semmi lény, Attól ki fő-oka,
 El nem szakadhat s nem lehet független,
 Nem is lehet azt megutálnia:
 Következik, (ha jól különböztettem).
 Hogy más kárán lehet csak csüggni vágygyal;
 S ez három mód' támad sártestetekben:
 Van, a ki mások elnyomása által
 Remél kitűnni s arra tör szünetlen stb.

Hasonló nehézkes módon magyarázza Virgil a XVIII. ének elején a szeretet s a szabad akarat viszonyát is. Ezek után Dante újra álomra dől, melynek végeztével felszáll a hatodik körbe. (XVII., XVIII., XIX. 1-43.)

Itt a fősvények és pazarlók „nagy-sirva, arczuk földnek fordítottan“, kezük-lábuk összekötözve, hevernek a parlagon. Közöttük van V. Hadrián pápa és Capet Hugó, a mely utóbbi az olaszországi eseményekről is szól, nevezetesen Valois Károlynak Dante életében oly fontossá lett küldetéséről. Végre Staiussal találkoznak, a Virgilt utánzó római epikussal, a ki lelkesen dicséri az Aeneist s véghetetlen örömmel üdvözli mintaképét. (XIX. 43-145. XX. és XXI. ének.)

A hetedik kör falánkjai és tobzódói éheznek és szomjaznak. Köztük van Forese Donáti, Dante rokona és barátja, s egyúttal öcscse a feketék vezérének, Corso Donátinak. Egyszerű és igaz hangokon szól földi élete örömeiről és keserveiről, hogy

aztán a pártember szenvedélyével megjósolja bátyja erőszakos halálát. Mellette van a költő egy másik barátja is, Buonagiunta da Lucca, a kivel a poézisről folyik a beszéd és főleg az „édes új stílus“ lírájáról. (XXII., XXIII. és XXIV. ének.)

A vándorok most az utolsóelőtti körbe mennek, kísérve Statíustól is, a ki a nemzés elméletét magyarázza el a költőnek, aquinói szent Tamás elveinek megfelelően. Magában a nyolczadik körben az érzéki szerelem bűnösei égo lángokban vezekelnek. Itt is egy költő barátjával találkozik Dante, az előttünk már ismert Guido Guinicellivel, a kit a saját és mindazok atyjának nevez, „kik lágy szerelmek húrját pengetek“. Egy provencal troubadour is élénk akad, Arnaud Dániel. (XXV. és XXVI.)

Dante most megjárta a hét főbűn vezeklőhelyeit, és átmenve az utolsóelőtti kör lángoló tűzén, fenn van a földi paradicsomban. Itt már a reális világnak vége s az uralmat egészen a symbolismus veszi át. Jelkép jelkép után tűnik élénk, s közöttük számos olyan, melynek magyarázatán mindmáig nem estek túl a kommentátorok. Pedig e részben nyilvánul legerősebben az egész munka alapeszméje; Dante itt fejezi be vezeklését, mely által jogot szerez a paradicsomba való bejuthatásra. És itt van legterjedelmesebben, bár az allegorikus mez miatt nem a leghatásosabban, kifejtve Dante politikai törekvése is: hogy az egyházi tekintély bizony nyugodjék a császári tekintélynek, a sasnak szárnyai alatt.

A földi paradicsomnak Léthe és Eunoé folyói mellett, melyektől a lélek a bűnt feledni, a jóra megemlékezni kénytelen, egy szép fiatal leány lép a költő elé: Matilda, az egyházi szolgálat jelkepe. Ez lesz vezetője, míg át nem adhatja Beatricének. Míg vele halad, íme egyszerre csudás

processio közeledik: elől hét gyertyatartó (a hét ős-keresztény gyülekezet), aztán huszonnégy vén (az ó-testamentom szent könyvei), aztán négy „lelkes állat“ (a négy evangélista), végre egy kétkelekű szekér (az egyház), melyet egy griffmadar von: Krisztus. A szekér jobb kereke mellett három tánczó hölgy van: hit, remény és szeretet; balról négy: igazság, erő, mérséklet, erény. A szekér megáll, és száz angyal üdvözli a rajta trónolót: Beatricét.

E perczen eltűnik Virgil, és a döbbsent költő remegve áll hölgye előtt... Beatrice korholó szavakkal kezdi meg beszédét. Vádolja Dantét, hogy az ő (Beatrice) halála után letért a jó útról, s hogy megmentésére csak egy mód maradt: átvezetni őt a kárhozottak és vezeklok országain, hogy lássa a bűnök következményeit és lássa a megtérés útját. Dante nem bírja tagadni a vádak igazságát s mentegetődni is csak alig mer; némán áll ott és sírva. Beatrice most fölveti fátyolát...

És akkor úgy szúrt a bánat tövissé,
Hogy szívem azt utálta meg leginkább,
Mi még előbb legvonzóbb vágya, kincse.
S mardosni akkor úgy kezdett az önvád,
Hogy elesem aléltnan ...“

Ezzel ér véget a költő vezeklésének e legfenségesebb jelenete. Mikor aléltóságából fölébred, Matilda megfürösztli a Léthe vizében s aztán visszatérhet Bratrice elé, a ki most már „levetve leplét, mennyei szépsége teljében mosolyogva és ragyogva áll előtte“.

Ez emberi kép után ismét a symbolumok világába térünk vissza. A menet újra megindul és a földi paradicsom erdejében megáll egy fa (az Impérium fája) alatt. E fához köti a griff az egyház

szekere rúdját; de az egyház szekere szörnyeteggé lesz, rimává, melyet egy óriás elrabol. Az óriás Szép Fülöp, ki a megromlott pápai széket Avignonba tette át. Az egyház történetének e némi részében groteszk allegóriája után a költő iszik az Eunoé vizéből is; újjászületten jön ki belőle:

„Tisztán, repülni kész a csillagokhoz.“

(XXVII-XXXIII. ének.)

4. §. *A Paradicsom.*

Dante paradicsoma — híven a középkor e részbeli tanaihoz — a hét bolygóból áll, melyek fölött az állócsillagok ege és a kristályos ég domborul. Mindezeket az empireum mozgatja, s e fölött van a kilencz angyalkörtől övedzett istenség. Az üdvözültek tulajdonképpen mind az empireumban lakoznak, de a kilencz égkor valamelyikében „válnak láthatókká“. Boldogságuk fokozataiban nincs különbség, bár az Istenség székhelyéből áradó fény annál erősebb, minél közelebb vannak az egyes körök hozzá.

A Dante paradicsomában a lelkek üdvössége nem abból áll, a miből a középkor legtöbb ilytárgyu költeményében; az elköltözőitek nem laknak drágaköves, gyöngyös palotában, nincsenek körülük tejjel-mézzel folyó patakok stb. Dante e részben is aquinói szent Tamást követte, a ki szerint „a valódi boldogság abban áll, hogy az értelem az első ok lényegéig hasson be“, s ezért a boldogsághoz három szükséges: látni az Isten lényegét, átérteni azt, s végre gyönyört találni benne. S mert Dante e felfogást tette magáévá, természetes, hogy paradicsomában le kellett írnia, mi mó-

don értik meg a lelkek Isten lényegét, hogyan látnak be az isteni megváltás terveibe, az erkölcsi világrendbe. Ezért aztán a „Commedia“ e része tele van theologiai oktatásokkal, melyeket theologiai előismeretek nélkül meg sem lehet érteni. Maga Dante figyelmezteti erre olvasóit a II. ének elején, azt mondva, hogy immáron az ő hajóját csak azok követhetik, kik már jókor éltek az „isteni kenyérral“, azaz az isteni tudományok kenyérével. Sok itt a nehézkes, homályos, szörszálhasogató fejtegetés, melyek megrontják az aesthetikai gyönyört, tisztán száraz tanítást adva. A Dante poétikája szerint e tanítás volt a költészet legmagasabb célja s ezért ő kétségkívül a „paradicsom“-ot tekinté munkája legszebb részének; a mai ember fordítva látja a dolgokat és éppen a „Paradicsom“-ot fogja legkevésbé élvezhetni, bár a költő lángesze itt is számtalanszor felvillan és még a legelvontabb okoskodásokban is csodálatot bír kelteni.

S most kövessük Dantét vándorlása ez utolsó részében. Felszállva a földi paradicsomból, a levegő és a tűz-körön át elérkezik mennyei vezetőjével a holdba, melyben azok szellemeit látja, a kik valamely fogadalmukat nem válthatták be egészen. A szellemek úgy jelennek meg előtte, mintha üveglapról vagy nyugodt víz fölszínéről visszaverődött képek volnának. Közöttük van Piccarda Donáti, Forese és Corso Donáti húga, Dante közeli rokona, a kivel a költő beszélgetésbe is elegyedik. Csak röviden szólnak egymással, hogy annál több tér maradjon Beatrice különböző tárgyú theologiai fejtegetéseinek. (L—IV. én., V. én. 1—90.)

Innen a Merkúrba emelkednek, a hol tánczó és éneklő fények képében azok szellemei vannak, a kik hírvágyból vittek végbe erényes cselekedeteket. Itt Dante Justinian császárral találkozik, a ki elbeszéli saját életét, aztán a római

császárság történetét és végül a gvelf és ghibellin pártharcokat ostorozza. Beatrice újabb theologiai magyarázatai után (V. 91—139., VI. és VII. ének) a Venus bolygóba jutnak. Itt azok lelkei vannak' a kik szeretetből voltak jók, s a kik most gyorsan körben forgó fényekként lesznek láthatókká. Közöttük van Martell Károly, Kún László magyar király fia, a ki 1290-ben magyar királylyá is koronáztatta magát, de tényleg nem jutott a magyar trón birtokába Dante, mint említettük, azért tünteti ki, mert 1294-ben, Flórenczben időzése alatt, nagy szívességgel viselkedett őiránta. Róbert Károly atyja maga mondja el, hogy „fején ama földnek koronája fénylett, melyet a Duna öntöz, miután elhagyta a német partokat“. Miután ő is szolgált a költőnek egy fejtegetéssel az égi testeknek az emberre való befolyásáról, Cunizza jelenik meg előttünk, a hírhedt “Ezzelino húga és Sordello kedvese, a kinek életrajza meglehetősen kétségeket támaszt az iránt, érdemes volt-e a Dantétől neki juttatott üdvösségre. Majd egy híres troubadour szavait halljuk, Folchettoéit, a ki Flórenczet, és a pápák és bibornokok kapzsiságát kárhoztatja. (VIII. és IX. ének.)

A nap bolygójában az istenség tudománya által üdvözültek mutatkoznak, még pedig három, koncentrikus központú koszorúban egyesült, tánczó és éneklő fények alakjában. Itt van Dante theologiai és philosophiai tudásának legfőbb kútforrása, aquinói szent Tamás, a ki itt is oktatja a költőt, egyúttal elbeszélve szent Ferencz életét és elítélve a dömés barátokat. Szent Bonaventúra ellenben szent Domonkos életét beszéli el és korholja a ferenczrendieket. Majd szent Ferencz is oktatja a költőt, s oktatását Beatrice és egy meg nem nevezett szellem folytatja. (X—XIII. ének, XIV. 1-81.)

A Mars-bolygóban a harc által üdvözültek

szellemei mutatkoznak, keresztet formáló lángok alakjában. A csak *megemlített* szellemeken kívül (Józsué, Makkabéus, Júdás, Nagy Károly, Lóránt, Bouillon Gotfrid) itt van Dante egyik őse is, Cacciaguida, a ki résztvett III. Konrád császár kereszties hadjáratában. Ez dicsőíti a régi Flórencz erényeit, felvilágosítja Dantét családja nemessége felől, beszél a saját korának legkülönb polgáraitól és mélyen fájlalja, hogy az előkelő polgárság közé azóta beférkőzött a piszkos parasztelelem is. Megjósolja Dante száműzetését is, és hogy menedéket fog találni Cangrande della Scalánál. Végül biztatja a költőt, hogy visszatérve az emberek közé, látomásából semmit el ne hallgasson. Egy-két theologiai oktatást is vegyít szavaiba, melyek a „Paradicsominak majdnem három énekét töltik meg. (XIV. én. - XVII. én. XVIII. 1-51.)

A Jupiter-bolygóban azok látszanak, a kik igazságszeretetök folytán érdemelték ki az üdvösséget. Betűket formálva helyezkednek el, úgy hogy e szókat alkotják: „Diligite justitiam, qui iudicatis Terram“. Azután liliomot ábrázolnak, míg más szellemek egy sasmadár fejét és nyakát formálják. A sast alkotó szellemek közt vannak Dávid király, Traján, Konstantin, Ezékiás, Jó Vilmos, Ripheus. Itt is felhasználja a költő az alkalmat, hogy végtelen szenvedélylyel kifakadjon a pápaság mindenféle üzelmei ellen. A sasmadár megnevezi mindazokat, a kik alkotják, beszél az üdvösségről, a praedestinációról stb. (XVIII. 52—136. XIX. és XX. ének.)

A Saturnus-bolygóban a szemlélődő élet folytán üdvözültek vannak, még pedig szikrák képében, melyek egy fénylő és végtelen magas arany létrán szállanak fel s alá. Damiáni szent Péter ad itt oktatásokat, egyúttal a főpapság pompakedvelését is keményen ostromozva. Megszólal

szent Benedek is, a ki a kolostorok romlottsága ellen fakad ki. (XXI. én. és XX. én. 1—99)

A hetedik bolygóról Dante felrepül az állócsillagok egébe, s itt Krisztus diadalmenetét látja, melyben maga Krisztus mint nap tündököl. A körülte lévő égi seregben ott van szűz Mária is, a kihez Gábor főangyal leszáll, hogy megkoronázza. Az egész mennyország dicsóíti a szűz anyát, a ki ezután fölemelkedik az empireum felé. Beatrice erre kéri a szenteket, hogy világosítsák fel Dante értelmét. Maga szent Péter intéz kérdéseket Dantéhez a hit egyes igazságai felől, s a midőn a költő helyesen megfelelt, megáldja. Jön egy másik vizsgáló is: szent Jakab, a ki a remény felől kérdezi ki Dantét, végre egy harmadik: szent János, a ki a szeretetről kíván tőle választ. Majd látja Ádámot is, a kitől oktatást nyer affelől, hány év múlt el az ő teremtésétől Krisztus haláláig, meddig volt ő a paradicsomban stb. Most az egész paradicsom glóriát énekel az atyának, fiúnak és a szentléleknek, és szent Péter újra megszólal, hogy lángoló szavakkal megbélyegezze azt, a ki a földön az ő helyét bitorolja, a római pápát. (XXII. 100—154., XXIII-XXVL, XXVII. 1-87.)

Dante most felszáll a kilencedik égbe, a kristályosba. Itt már megláthatja azt a *fényes fontot*, a mely nem más mint az Istenség; körülötte kilencz tűzkör forog. Beatrice hosszan megmagyarázza, hogy e körök az angyalok karai: szeráfok, kerubok stb., beszél az ő számukról és tulajdonságaikról. (XXVII. 88-148., XXVIII. és XXIX. ének.)

Végre elérkeznek az empireumba, a hol a költőt a legmagasabb üdv várja: láthatja a mennyei rózsát, melyet az üdvözültek formálnak a fénykör körött, mely fénykör nem egyéb, mint az Isten dicsőségének fénye. Sőt Beatrice elvezeti a rózsá aranyszín közepébe is, de itt aztán magára hagyja,

hogy ő is elfoglalja helyét a mennyei virág harmadik körében. Helyette szent Bernát lép Dante mellé. Ez imádkozik aztán szűz Máriához, hogy láttassa meg a költővel a legfelségesebbet, a fények fényét, magát az Istent. Az ima meghallgatást lel: mintha villámütés érné lelkét, úgy áll ott, mialatt vágját a legfőbb Szeretet irányítja, az, a mely mozgatja a napot és a csillagokat. ..

5. §. *A Divina Commedia szépségei.*

S most folytathatjuk a nagy mű elemzését, az e fejezet első szakaszában mondottakat kiegészítve még a következőkkel:

Az „Isteni Színjáték“ nem sorolható semmiféle irodalmi műfaj kategóriáiba; nem epikus és nem lírai mű, nem drámai és nem tanító; mind-egyikből van benne valami, de mindegyiktől merőben különböző. Itt a lángész egészen új ösvényt vágott magának, már magában a mű formájában egészen *eredetit* nyújtva. S az eredetiség, a lángész ez egyik legfontosb kelléke, vonul végig az egész „Divina Commedia“-n.

Nézzük a mű keretét: Daniének, s általa jelképezve az emberi léleknek megtisztulása a bűnök szemlélete és a vezeklés által. Ez az a fővonal, melyen végigmegyünk a pokol kapujától az istenség szemléletéig. De mi minden nem rakódik le e fonal körül! Az embernek két fékezőre van szüksége, hirdeti Dante; az egyik a földi, a másik az égi boldogság elnyeréséhez kell; amaz a világi, emez az egyházi hatalom személyesítője, amaz a császár, ez a pápa. E kétféle hatalom helyes szervezése fogja megóvni az embert a bűnök közé való tévelyedéstől. S ezért Dante egész munkáján végig kikel mind a kettőnek, de főképp az egyházinak elfajulása ellen. így lesz a „Divina Comme-

dia“ hármassá: Dante lelkének történetévé, az egész emberiség megjobbulásának allegóriájává, és végre hatalmas küzdelemmé a költő politikai ideáljai mellett. Így talál benne helyet a költő egész múltja, minden bánata és öröme, minden vágya és csalódása, minden szeretete és gyűlölete; így talál benne helyet egész korszaka erkölcsi rajza; így az a legnagyobb probléma, mely a középkort foglalkoztatta: a pápaság és a császárság egymáshoz való viszonya. Ennél hatalmasabb *conceptio* még nem született művész agyában.

Nézzük előbb a *Divina Commediát*, mint a Dante énjének rajzát, mint „Danteis“-t. Megtérésének történetében mint legfőbb mozgatót ott találjuk azt, a kit szeretett. Már a bevezető énekekben halljuk, hogy Virgili Beatrice kérte fel Dante vezetőjének; a *Purgatórium* végén aztán megjelenik előttünk az üdvözült nő, ragyogó diadalszékre, és komoly szókkal megdorgálva azt, a ki őt el bírta feledni, könnyet sajtol szemeiből. A szerelem szava, még a holt kedves ajkáról is, végtelen hatalmat bír kifejteni: teljessé teszi Dante vezeklését, a ki már most az égi nő kalauzolása mellett a legfőbb üdvig emelkedik. Im a legmagasztosabb apotheosis, melyet valaha költő kedveséről énekelt.

De nemcsak mint szerelmezt látjuk Dantét a *Commediában*: látjuk élete minden phasisában, jelleme minden oldaláról. Ott van először Dante, a *költő*, a ki tele van művészete eszméivel, tele van jelentőségének tudatával. Már a költemény elején dicsőíti Virgili, a kit mesterének és legkedvesebb szerzőjének mond: „te vagy, szól, kitől azt a szép stílust vettem, mely nekem becsületet szerzett.“ A *limbusban* az ó-kor öt nagy költője befogadja hatodiknak; a *purgatóriumban* Buona-

giunta da Luccával mondatja el, mi által lett a költszet egyik újítója; Casella énekes elzengi egyik, Dante versére szerzett dalát, sőt a mennyországban^ maga szent Péter ösztönzi „vizio“-ja megírására.

Látjuk őt meghitt barátai körében, Forese Donáti, Guido Cavalcanti mellett, látjuk a magyar ellen-király, Martell Károly oldalán. De legerősebben megismerjük a Commediából, mint fiórenczi polgárt, mint pártembert, a ki tele van lángoló lelkesedéssel politikai eszményei iránt, tele végzetlen gyűlölettel mindazok ellen, kikben ez eszmények megvalósulásának akadályait látta* S ezért lesz aztán a „Commedia“, miként már fejtegettük, elsősorban a XIII. századbéli Flórencznek, másodsorban pedig az akkori Olaszországnak is írott képe.

Dante ezt a képet bizonyos célzatossággal festette s ezért itt-ott egy-egy vonást hamisan adott vissza, egy-egy színt rikitóbbnak tüntetett fel. A ílórenczi demokratia elhatalmasodását az aristo-krata féltékenységével nézte, s a száműzetésén való keserv csupa erkölcsi romlottságot láttatott vele a hatalmasan fejlődő toszkán fővárosban. Azokat a rettenetes igéket, melyekkel költeménye annyi helyén Flórenczre támad, csak a személyes bántalom keltette elfogultság mondta neki tollba. A boldogtalan száműzött haragvó lelke a pokolban hetvennégy korabéli embernek juttatott helyet, a tisztítóhelyben már csak negyvenkettő van megemlítve, a paradicsomban pedig — nem tekintve a szenteket, a boldogokat és a theolog^usokat — csupán csak öt! S ez öt közül is kettőt az illetőkhöz való személyes vonatkozások kedvéért tüntetett ki: rokonát Piccarda Donátit és a magyar ellenkirályt, Martell Károlyt. Politikai ideálja iránti elfogultságból jelölte meg VII. Henrik császár helyét a paradicsom legdicsőbb helyén, a „rózsa“-

ban, s ugyanily elfogultság vezette számos pápáról való ítéletében is. Dante hívó keresztyennek vallja magát az egész „Commedia^{ff}-ban, s nevetéses iparkodás volt őt e vagy ama somokba kapaszkodva, másnak feltüntetni akarni. Éppen az egyház nagyobb dicsősége szempontjából kelt ki a pápaság világi hatalma és a papság romlott volta ellen: de hevében mégis a túlságig ragadtatta magát, midőn paradicsomában csak egyetlen pápának juttatott helyet (XXI. Jánosnak), annak is inkább mint tudósnak, míg egész csomónak jelölte ki lakát a pokol köreiben. Ámde ez elfogult Ítéletek csak azok szemében kisebbítik a „Commedia“ értékét, a kik költői műben is a történetíró objectív mérlegelését akarják látni. A mi történetírónál hiba, a költőnél erény: amabban azt akarjuk, vigyen bele tárgyalásába minél kevesebbet a maga személyéből, emez annál jobban meg fog bennünket ragadni, minél erősebben nyilvánítja saját egyéniségét.

Vizsgáljuk hat továbbra is csak a *művészi alkotás* szempontjából az Isteni Színjátékot, s nézzük, hogy merész conceptiójának miképen bírt a költő testet adni. A lángész, mely munkája tervezésekor egészen új utakra lépett, a nagy anyag elrendezésében a legszigorúbb szerkezeti szabályoknak vetette magját alá. Láttuk, hogy a túlvilág mindegyik országának egy külön részt (cantica-t) szentelt, melyek mindegyike harminczhárom énekből áll. Itt is tehát a symbolikus szent szám dominál. A háromszor harminczhárom énekhez járul egy bevezető éneke, s így az énekek száma százra emelkedik. A három rész terjedelme majdnem egyforma: az egész mű 14.233 verssorából 4720 jut az első, 4755 a második, 4758 a harmadik részre. Maguk az énekek is csak kevésbé különböznek terjedelemre: a legrövidebb 115, a

leghosszabb 160 soros. így a „Divina Commedia“ a világirodalomnak legaranyosabb szerkezetű munkája.

De ez csak másodrendű tökély, melyet kisebb költői tehetség is elérhet. A mi Dantét oly nagygyá teszi, az első sorban csudás fantáziája, másodsorban költői nyelvének utolérhetetlen szépsége. Fantáziájának erejét már magában a három ország tervrajzában is láthatni. A pokol architektúrája, ha az akkori theologiai tanokra támaszkodik is, lényegében Dante alkotása; teljesen eredeti conceptio a tisztítóhely, tánczó fényszikráival, és a földi paradicsom, a felejtés és az emlékezés folyóival; a középkor cosmogonikus ismeretei alapján ugyan, de mégis művészi önállósággal van megteremtve a paradicsom is.

S az inventio mily gazdagsága mind e három országban! Hányféle tájék, hányféle ember! Mily változatosság a büntetések s a vezeklések módjában, mily különbségek még az üdvözültek fényhonai között is! De e teremtő fantázia értéktelen volna, ha nem párosodnék a költői előadás legnagyobb fokú művészetével. Dante a versformák egyik legnehezebbikét, a terzinát használta, sőt valószínűleg alkotta e munkája számára, ennek hármás rímeiben is talán a szent szám iránti hódolatát fejezve ki. S e nyugös alakban a leg-tökéletesebb könnyedséggel mozgott; mozgott oly nyelvben, melyet még soha ő előtte ily magasztos tárgyak megéneklésére nem használtak, melynek jóformán ő volt a megteremtője.

A mi Dante stílusában legmegragadóbb, az a leírások szemléltetősége, plasticitása. Kevés szóval oly elevenen állítja élénk képeit, hogy mindben szinte lüktet az élet. Megvan e művész palettáján minden szín: a pokol sötét borzalmáié, a tisztítóhely enyhítő legéé, a paradicsom fényéé! Ha a holt ter-

mészetet festi, azt hisszük, abban nagyobb, ha az embert, azt hisszük, ebben. Ki bírná elfeledni Ugolino alakját? Ki Sordellót, a büszke mantuait? Ki Francescát? Itt, itt van Dante igazi nagysága; nekünk már csak ez szól a szivünkhöz, nem az ő politizálása, nem az ő theologizálása, nem az ő symbolumai. Csudálatos módon, a Dante-irodalom ezer meg ezer kötete közt alig; van egy pár, mely a Divina Commediát ez oldaláról tárgyalná; egy-egy érthetlenné vált czélzás a^ kor valamelyik eseményére, kötetekre menő vitát támasztott — Dante nyelvéről még nincs egyetlen igazán kimerítő munkálatunk.

Dante műve a maga egészében mai olvasóknak nem tetszhetik: a sűrűen előforduló nehézes, homályos helyek, a sok, magyarázatra szoruló czélzás ama kor viszonyaira és a mi szemünkben jelentéktelen alakjaira, mindaz a tudományos „holtsúly“, melylyel Dante hajója meg van terhelve, főkép pedig a hitbölcseleti oktatásnak túltengése a „Paradicsom“-ban — mindez megrontja a mai olvasó élvezetét, a ki költői munkában nem akar talányokat és dissertatiokat is találni. Dante munkájának ez a része ma már élettelen. De, szépen mondja egy német biografusa, minden nagy költőben két költő él; az egyik minden időké és országoké, az egyik általános érzések és viszonyok tolmácsa, azon mozgalmas színjáték ábrázolója, melyet az emberiség, a szenvedélyek, a természet mindenütt és mindig nyújtanak gondolatainknak; ám a másik kora különös bélyegét viseli, és mutatja amaz örömeket és fájdalmakat, melyek éppen csak ama kor embereiben éltek. Egyike e két költőnek, a kik a lángész egységében kapcsolódnak össze, örök, mindig megközelíthető és mindig ünnepezt; a másíknak halandó köntöse van, a másík csak az a hüvely,

melybe az első be van zárva. Minél nehezebben lehet e hüvelyen keresztülhatolni, annál több és magasabbrendű erővel kell bírnia az elsőnek, hogy ne bűnhődjék kelleténél jobban kora hibáiért. Daniében az egyik s a másik költő is nagy mértékben megvolt: meg a múlhatatlan, meg a múlté-kony, és lángeszének legfényesb bizonyítéka, hogy az az ólomsúly, melyet kora akasztott szárnyaira, nem gátolhatta felröppenését az emberiség és a természet örök régióiba . . . Kora nem volt egyszerű és harmonikus, mint Homéré, hanem mesterséges, sőt mesterkéltnél. Az ő világa a reflexió világa volt, melyet fáradtsággal, erőfeszítéssel, természet fölötti elvek emeltyűivel építettek fel. Ebben a világban kellett alkotnia, s azért annyi benne is a mesterséges, a mesterkéltnél elem, azért oly sok az ő művében is a reflexió. De még e világ sem bírta békót verni az ő költői szelleme szárnyalásá-ra, ez sem bírta megölni benne a természetes, egyszerű embert. S romba dőlhetett százada minden félszeg?alkotása — az, a mit ő sajátmagából és nem korából vitt bele munkájába, fennen fog tündökölni az idők végéig!¹

¹ L. Wegele, Dante Alighieri's Lében u. Werke.

FÜGGELÉK.

Dante magyar fordítói.

Angyal János, Alighieri Dante Divina Commediaja. (A pokol, 1878. — A tisztítóhely, 1884.)

Szász Károly, D. A. Isteni Színhátéka. Kiadja a M. T. Akad. (I. A pokol, 1885.; II. A purgatórium, 1891.; III. A paradicsom, 1899.)

Csicsály Imre, Alighieri Divina Commedia művének! harmadik része, A Paradicsom. (Különnyomat a Bölcs. Folyóiratból. 1887.)

Cs. Papp József, A Pokol. (Prózába átírta és magyarázta.) Kolozsvár, 1896.

Gárdonyi Géza, A Pokol, Képekkel. (Rövidített átköltés.) Singer és Wolfner, 1896.

Császár Ferencz, Alighieri Dante Új Élete. 1854.

Radó Antal, Olasz költőkből ez. könyvében. Budapest, 1885.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	3 oldal
Dante élete.....	7 „
Lírája és prózai munkái	23 „
A Divina Commedia:	
1. Előzői, alapeszméje, kerete, nemzeti tartalma	39
1. A Pokol	49
2. A Purgatórium.....	59
3. A Paradicsom	67
4. A Divina Commedia szépségei	72